

2001

πϋ Ÿ ™ É ¬ ½ ½ · Â ‘ À ì ⁰ ± Å ⁰ ¿ Â ⁰ ± ¹ · Ã  
πϋ ¼ μ Ä · ½ μ À ¹ Ã ⁰ ¿ À ® ™ É ± ½ ½ ⁻ ½ É  
πϋ Ä μ » μ Å Ä ± ⁻ ± Ç Á ì ½ ¹ ± Ä · Â ¶ É ® Â

Katsaros, Vasilis

πϋ ± ½ μ À ¹ Ã Ä ® ¼ ¹ ¿ ™ É ± ½ ½ ⁻ ½ É ½ , ¡ ¹ » ¿ Ä ¿ Æ ¹ ⁰ ® Ä Ç ¿ » ®

---

<http://hdl.handle.net/11728/7682>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ  
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ  
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

---

ΣΕΙΡΑ ΣΥΜΠΟΣΙΩΝ 1

## ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ, 'Ο 'Ιωάννης 'Απόκαυκος καὶ ἡ σχέση του  
μὲ τὴν ἐπισκοπὴ 'Ιωαννίνων κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του



ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2001

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ  
ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

*Μνήμη Παναγιώτη Πλέσσα*

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου<sup>1</sup> καλύπτονται ἀπὸ ἓνα πέπλο πού σκεπάζει ἀμφιβολίες καὶ ἀβεβαιότητες σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ μὴν ἔχει ξεκαθαριστεῖ πλήρως, ὡς σήμερα ἀκόμη, τὸ βιογραφικὸ τοῦ λόγιου ἱεράρχη μὲ βάση ἔστω τὸ ὑπάρχον ὑλικό.<sup>2</sup> Οἱ ἀβεβαιότητες καὶ τὰ ἐρωτηματικὰ προκύπτουν, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ καὶ στὶς πρόσφατες ἐρευνητικὲς προσπάθειες,<sup>3</sup> τόσο ἀπὸ τὴ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν γεγονότων (ἢ ὅποια ἀπορρέει ἀπὸ τὴ ρευστότητα τῆς χρονολόγησής τῶν κειμένων)<sup>4</sup> ὅσο

1. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἀποκαυκο διαθέτουμε τρεῖς εἰδικὲς μονογραφίες: α) τοῦ Matthias Wellnhofer, *Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155-1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epirus unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos*, Freising, 1913, 6) τοῦ Διακ. Παρθενίου Κ. Πολάκη, *Ἰωάννης Ἀποκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου. Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸν γ' αἰώνα* (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς “Νέας Σιών”), ἐν Ἱεροσολύμοις [τύποις Ἰ. Κοινοῦ τοῦ Π. Τάφου], 1923 καὶ γ) τοῦ Κοσμᾶ Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀποκαυκος. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του* [Ἱστορικὲς Μονογραφίες, 6], Ἀθήνα, 1988. Οἱ δύο πρῶτες ἐργασίες μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ φερεγγυότητά τους διατηροῦν ἀκόμη τὴν ἀξία καὶ τὴ χρησιμότητά τους, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐμφανίστηκαν στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἡ συνθετικὴ ἐργασία τοῦ Λαμπρόπουλου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπέτελεσε μιὰ συστηματικὴ καὶ φιλότιμη προσπάθεια, δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιμετωπίσει ὀριστικὰ τὰ ὑπάρχοντα χρονολογικὰ ἢ ἄλλα ἄλυτα ἢ δυσεπίλυτα προβλήματα.

2. Παραμένει ἀκόμη *desideratum* γιὰ τὴν ἔρευνα τὸ ζήτημα ἀνὰ τὸ ἐπιστολογραφικὸ *Corpus* τοῦ *cod. Vat. gr. 1898* ὑπάρχον ἢ ὄχι ἐπιστολὲς πού μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στὴ γραφίδα τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Τὸ *Corpus* αὐτὸ βρίσκεται τώρα ὑπὸ ἐξέτασιν καὶ ἐλπίζω σύντομα νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ σχετικὴ ἔρευνα, ἢ ὅποια θὰ ὀλοκληρώσει ταυτοχρόνως τὸν κύκλο τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μὲ τὸ παραδομένο ἔργο τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου.

3. Βλ. παρακάτω σσ. 125-27, σημ. 10-23.

4. Τὸ θέμα τῆς χρονολόγησής τῶν κειμένων τοῦ κώδ. *Petrop. gr. 250* ἀντιμετωπίζεται ὡς τώρα ἀπὸ τὴν ἔρευνα μὲ βάση τὰ συμπεράσματα δύο κυρίως ἐρευνητῶν πού ἐργάστηκαν συστηματικὰ πάνω στὰ κείμενα τοῦ Ἀποκαύκου: α) τοῦ Ἀπόστολου Καρπόζηλου, “The Date of Coronation of Theodore Doukas Angelos”, *Βυζαντινὰ* 6 (1974), 257-58 καὶ 6) τῆς Ἑλένης Βέη-Σεφερλῆ, “Ο χρόνος στέψεως τοῦ Θεοδώρου Δούκα ὡς προσδιορίζεται ἐξ ἀνεκδότων γραμμάτων Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου”, *BNJ* 21 (1971-1976), 273 καὶ σημ. 5. Πρὸβλ. καὶ σ. 203 ἀρ. 53. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς δύο ἐρευνητὲς διαπιστώνει ὅτι ἡ ἀκολουθία τῶν κειμένων στὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφο δὲν γίνεται κατὰ χρονολογικὴ σειρά, ἀλλὰ τὰ κείμενα εἶναι διατεταγμένα καθ' ὁμάδας, ἐνῶ ἡ δευτέρη ὑποστηρίζει ὅτι τὰ κείμενα ἀκολουθοῦν κάποια χρονολογικὴ σειρά, ἀλλὰ ὁ κώδικας εἶναι διαταραγμένος ὡς πρὸς τὴ στάχωση καὶ τὴν κατάστασιν τῶν φύλλων, ἀφοῦ ἡ ἀποκατάστασις εἶναι

καί ἀπό τὸ γεωγραφικὸ πολλές φορές πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο κινουῦνται τὰ πρόσωπα ἀλλὰ καί ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόκαυκος.<sup>5</sup> Ἄλλο εἶναι π.χ. νὰ τοποθετεῖ κανεὶς τὴν τοπωνυμία Βελλὰ στὴν Ἡπειρο καί νὰ προσαρμόζει τὰ γεγονότα στὸ γεωγραφικὸ περιβάλλον τῆς Ἡπέρου καί ἄλλο νὰ προσδιορίζει τὴ θέση πρὸ κοντὰ στὴ Ναύπακτο,<sup>6</sup> ὅποτε ἡ παρακολούθηση τῶν γεγονότων εἶναι διαφορετικὴ. Ἄλλο εἶναι ἐπίσης νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὸ το-

δύσκολη. Ἡ ἀλήθεια βρίσκεται κάπου στὴ μέση. Ὅρισμένα κείμενα συνυπάρχουν στὸ ἴδιο φύλλο τοῦ χειρογράφου -συνεπῶς δὲν ὑπάρχει ζήτημα διατάραξης στὴ σειρά - καί χρονολογούνται σὲ διαφορετικὴ χρονικὴ ἀπόσταση μεταξύ τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ὁρισμένα κείμενα στὸ χειρόγραφο παρουσιάζουν κάποια ὁμαδοποίηση κατὰ θέματα μὲ κάποια σχετικὴ χρονικὴ ἀκολουθία. Ἡ ἀναδιάταξη τῆς ὀρθῆς σειρᾶς τῶν παραποποιητῶν φύλλων εἶναι ἓνα δύσκολο ἐγχείρημα, ἀλλὰ μπορεῖ τελικὰ νὰ βρεῖ ἰκανοποιητικὴ λύση. Τὰ ζητήματα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

5. Π.χ. τὸ ταξίδι τοῦ στὴ Θεσσαλονίκη, πὺ ἀνασυγκροτεῖ τὸ περιβάλλον καί τὰ πρόσωπα πὺ κινουῦνται σ' αὐτὸ γύρω ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένο χρόνο, ἡ περιπέτειά τοῦ στὴ Λάρισα, οἱ μετακινήσεις τοῦ στὴν Ἄρτα καί μέσα στὸ χῶρο τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μποροῦν νὰ συμπήξουν ὁμάδες κειμένων μὲ θεματικὲς καί χρονολογικὲς συγγένειες ἢ ἐπαφῆς πὺ μποροῦν τελικὰ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀνάπλαση τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν καί τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μὲ μιὰ κατανοητὴ ἀλληλουχία.

6. Εἶναι διδακτικὸ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρὰ τὸ τοπωνύμιο, τὸ ὁποῖο ὑπάρχει στὴν Ἡπειρο, ἀλλὰ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω [παρὰ τὴν ἀντίθετη ἀποψη τῆς Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Provintia Velechative", *Ἑλληνικά* 45 (1995), 138], γιὰ πρώτη -ἂν δὲν ἀπατώμαι- φορά, [ὅπως δέχονται ἡ Αἰκατερίνη Ἀσδραχᾶ καί ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς σὲ ἄρθρο προγενέστερο μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς προβληματισμό, (Βελεχατοῦϊα, "Ροδωνιά", *Τιμὴ στὸν Μ. Ι. Μανούσακα*, τόμ. Α', Ρέθυμνο, 1994, σ. 41), τὸ ὁποῖο ἀγνοεῖται ἀπὸ τὴν Σταυρίδου-Ζαφράκα], ὅτι ὑπάρχει καί στὴν περιοχὴ Λιδορικίου. Στὸ περιβάλλον αὐτῆς τῆς Βελλᾶς πίστεψα ὅτι ἐξορίστηκε ὁ Ἀπόκαυκος, ὅταν ὁ ἴδιος περιγράφει μὲ παραστατικὸ τρόπο τίς συνθήκες διαβίωσής τοῦ (βλ. Β. Κατσαροῦ, "Ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὸ Δεσποτάτο" τῆς Ἡπέρου. Ἡ μαρτυρία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀποκαύκου", *Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου "Ἡ Καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο"*, Ἀθήνα, 1989, σ. 647 σημ. 117 καί σ. 655). Ἦταν ἐλκυστικὴ γιὰ μένα τότε ἡ ὑπόθεση ὅτι ἀκόμη καί μονὴ Βελλᾶς θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει κοντὰ στὴ Ναύπακτο, στὸ περιβάλλον τῆς ὁποίας περιορίστηκε (σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Π. Πολάκη, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 88) ὁ ἐξόριστος μητροπολίτης.

Ἡ ἀποψη ὡστόσο τοῦ P. Magdalino, "The Literary Perception on Every day Life in Byzantium. Some General Considerations and the Case of John Apokaukos", *Bsl* 48 (1987) 32 σημ. 17, ἀποψη πὺ ἀκολουθεῖ καί ἡ Ἀ. Σταυρίδου - Ζαφράκα ("Ἡ κοινωνία τῆς Ἡπέρου στὸ κράτος τοῦ Θεοδώρου Δούκα", *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπέρου (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990)*, Ἀθήνα, 1992, σ. 326 σημ. 123), ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος βρισκόταν ἐξορισμένος σὲ μιὰ μεσαιωνικὴ "φάρμα" μπορεῖ ἐξ ἴσου νὰ συζητηθεῖ. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέση στὴν ὁποία βρισκόταν τότε ἐξόριστος ὁ Ἀπόκαυκος, στὴ Βελλὰ τῆς Ἡπέρου, ὅπως πιστεῖται ὁ Πολάκης (ὁ.π.), ἢ στὴ Βελλὰ τῆς περιοχῆς Ναυπάκτου, ὅπως ὑπέθεσα ὁ ἴδιος. Ἄν πρόκειται γιὰ "ἔσωτερικὸ μονῆς", ὅπως θεώρησα φυσικὸ (ὁ.π.) ὅτι μποροῦσε νὰ καταφύγει ἓνας ἐξόριστος ἱερωμένος, ἢ "ὑποστατικὸ χωρίου πὺ βρισκόταν σὲ παροικικὴ σχέση μὲ τὴ μητρόπολη Ναυπάκτου", ὅπως πιστεῖται ἡ Ἀ. Σταυρίδου - Ζαφράκα (ὁ.π.), εἶναι ὑποθέσεις καί οἱ δύο λογικὲς· στὴν πρώτη ἀποψη λειτουργεῖ συνεκδοχικὰ ἡ ἐγκαταβίωση τοῦ Ἀποκαύκου σὲ μοναστηριακὴ ἐγκατάσταση (ἡ ὁποία βεβαίως θὰ διέθετε "κελλάριον" ἢ "χωρικὰς καλύβας") καί στὴ δευτέρη ὑπολαμβάνει ἡ ἔννοια τοῦ "χωρίου" μὲ τὴ σημασία τῆς παροικικῆς σχέσης "μετὰ τοῦ ἄστεως", γεγονός πὺ ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενο: "Ἀδιαίρετον δὲ ὃν τὸ τοῦ τετραγώνου τούτου χωρίον, ὡς δὲ γεωμέτραι λέγουσιν ἐμβαδόν..." (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, "Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος", *Sbornik Stáej Posuja.sennyshch... V. T. Laman'skomu*, μέρος Α', Πετροῦπολη, 1907, σ. 247 στίχ. 17). Εἶναι προφανὲς ὅμως ὅτι στὸ κείμενο γίνεται λόγος γιὰ χωρίο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ γηπέδου καί ὄχι τοῦ ὑποστατικoῦ «ἐκτός τοῦ ἄστεως».

πωνύμιο Κοζύλη ήπειρωτικό<sup>7</sup> και άλλο να προβληματίζεται μήπως κάτω από τη λέξη κρύβεται αντίστοιχη τοπωνυμία Κοζίτσα<sup>8</sup> (και κατά προέκταση μονή Κοζίτσης),<sup>9</sup> όπου μια λογικοφανής υπόθεση εργασίας απαιτεί και την αντίστοιχη απόδειξη με πολυποίκιλους συνδυασμούς δεδομένων, που κάποτε οδηγεί σε αδιέξοδα και αυτοακυρώνεται στο τέλος.

Για παρόμοιους λόγους δεν υπάρχει, ως σήμερα ακόμη, μια καθαρή ατμόσφαιρα γύρω από τα τελευταία χρόνια της ζωής του Ιωάννου Αποκαύκου, των σκέψεων και των κινήσεων του και τούτο φαίνεται από την αστάθεια και τις αμφιβολίες που διατυπώνονται από σύγχρονους μελετητές.

Η Έ. Βέη-Σεφερλή λ.χ. γράφει: α) <τὸ γράμμα αὐτό> «χρονολογεῖται μετὰ πλείστης πιθανότητος... ἢ μετὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1227 καὶ πάντως πρὸ τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου ἀπὸ τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ναυπάκτου (περὶ τὸ 1230, βλ. ἄνωτ. προσθήκας, σ. 210)»<sup>10</sup> β) <τὸ γράμμα αὐτό> «ἀνήκει εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου τοῦ Ἀποκαύκου, διότι οὗτος ἐπιγράφεται Ἰωαννίκιος, ἄρα εἶχεν ἤδη καρεῖ μοναχός (μετὰ τὸ ἔτος 1229 (βλ. ἄνωτέρω, σελ. 210-11)»<sup>11</sup> γ) «εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του († 1235;) ἀπεδέχθη τὸ ἰσάγγελον σχῆμα, μετωνομασθεὶς εἰς Ἰωαννίκιον. Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβη πάντως μετὰ τὸ ἔτος 1229 διότι μέχρι τότε ὁ Ἀπόκαυκος ἀναγράφεται εἰς συνοδικὸν σημείωμα τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ Β΄»<sup>12</sup> δ) «Ἔτερα γράμματα τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἰωαννίνων ἐξ αὐτῆς τῆς περιόδου (1230-1235;) εἶναι τὰ ὑπ' ἀρ. 92, 94, 96, 98 καὶ Kurtz 6»<sup>13</sup> και ε) «τοῦ περιφήμου μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννη τοῦ Ἀποκαύκου († 1235;)»<sup>14</sup>

7. Για τὴν τοπωνυμία καὶ τὴ Μονὴ Κοζύλης βλ. Δ.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ἡ μονὴ Κοζύλης στὴν Ἠπειρο (Συναγωγὴ στοιχείων – προβλήματα)», *Πρακτικὰ τοῦ ΙΕ΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, II, Β΄, Ἀθήναι, 1981, σσ. 839-62. Βλ. ἐπίσης Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν τε ὁμόρων ἐλληνικῶν καὶ ἰλλυρικῶν χωρῶν...*, τόμ. I-II, Ἀθήναι, 1856, (φωτ. ἀνατ. Ἰωάννινα, 1969), σ. 83: «Πολίχνη ἄλλοτε, εἰς ἣν μετετέθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔδρα τῆς Νικοπόλεως μετὰ τὴν παντελῆ ἐρήμωσιν αὐτῆς». P. Soustal - J. Koder, *Nikopolis und Kephallénia* (TIB, 3), Wien, 1981, σσ. 186-87.

8. Ἡ ὁμοσχία στὴν παράδοση τῆς λ. Κοζύλη (ἡ γραφὴ εἶναι καθαρὴ στὸ χφ *Petr. gr.* 250, φ. 72) καὶ τῆς δοτικῆς τῆς λ. Κοζίτσα > Κοζίτση (ὅπου καὶ ἡ μονὴ Κοζίτσης, ἡ τιμωμένη στὸ ὄνομα τῆς Παναγίας γνωστὴ ὡς Παναγία ἢ Ἀμπελακιώτισσα (βλ. Δ. Καλλιμαβάκου, *Ἱστορία τῆς ἱεράς μονῆς Κοζίτσης καὶ ὁ βίος τοῦ Ἀγ. Πολυκάρπου*, ἐπιμ. ἀρχιμ. Χαράλ. Δ. Βασιλοπούλου, ἔκδ. «Ὁρθοδόξου τύπου», Ἀθήναι, 1970, σσ. 12, 28 κ.ά.) θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνεύσει ὡς παλαιογραφικὸ σφάλμα τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἐπέλεξε νὰ μονάσει, ὕστερα ἀπὸ τὴν παραιτήσή του ἀπὸ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου, σὲ μιὰ μονὴ κοντὰ στὴ Ναύπακτο καὶ πάντως κοντὰ στὸν χερσαῖο δρόμο ποὺ ὡδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Ναύπακτο πρὸς τὴ μονὴ τοῦ Στειρίου. Ἡ ἐλκυστικὴ αὐτὴ ὑπόθεση, ὕστερα ἀπὸ τὴ λεπτομερειακὴ ἐξέταση τῶν δεδομένων ποὺ παρουσιάζονται στὴ μελέτη αὐτῆ, ἀπομακρύνεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς ὡς ὑπόθεση εργασίας.

9. Για τὴ μονὴ βλ. Χαράλ. Χαραλαμποπούλου, «Τὸ μοναστήρι τῆς Ἀμπελακιώτισσας Ναυπακτίας καὶ τὸ Ἀρχεῖο του», *Πρακτικὰ Α΄ Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Αἰτωλοακαρνανίας* (Ἀγρίνιο, 21-22-23 Ὀκτωβρίου 1988), Ἀγρίνιο, 1991, σσ. 372-78, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

10. Βλ. Έ. Βέη-Σεφερλή, «Προσθήκαὶ καὶ παρατηρήσεις», *BNJ* 21 (1971-1976), 224, ἀρ. 83.

11. *Ο.π.*, σ. 231, ἀρ. 92.

12. *Ο.π.*, σ. 210, ἀρ. 66· πρβλ. ὁ.π., σ. 232, ἀρ. 96: «πρὸ τοῦ θανάτου του († 1233/1235;).

13. *Ο.π.*, σ. 210, ἀρ. 66, σημειώσεις.

14. *Ο.π.*, σ. γ΄, Προλεγόμενα.

Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος ταλαντεύεται επίσης ὅταν γράφει:

α) «Ὁ Ἀπόκαυκος, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ στὴν Κλοκότνιτσα, ἀναγκάστηκε νὰ ὑποβάλει παραίτηση ἀπὸ τὴ μητρόπολη Ναυπάκτου καὶ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ αὐτὴ, ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς, πάντως πρὶν ἀπὸ τὴν 6ην Αὐγ. τοῦ 1232»<sup>15</sup> β) «Τὸ πιθανότερο πάντως ὅτι πέθανε στὴ μονὴ Κοζύλης, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐπιστολὴ του, “κύκνειο ἄσμα”, πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων Ἰωάννη... Ἄγνωστη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ θανάτου του ποὺ τοποθετεῖται περὶ τὸ 1233 ἢ τὸ 1234»<sup>16</sup> καὶ γ) «Ὁ Ἀπόκαυκος ἀσπάστηκε σ. 256, 257, 259: 1232/4. Ἐσωτερικὴ μαρτυρία ὁ Ἀπόκαυκος ἀσπάστηκε τὸν μοναχισμό».<sup>17</sup>

Ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, ποὺ ἀνήκει στὴν ὁμάδα τῶν πιὸ πρόσφατων μελετητῶν,<sup>18</sup> ἐνῶ ἀναγνωρίζει ὅτι «οἱ ἀλλαγές στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση δὲν ἐπῆλθαν ἀμέσως» (7 Ἰουλίου 1230 ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς ὑπογράφει σὲ συνοδικὴ πράξη),<sup>19</sup> ἀλλοῦ ἢ ἴδια σημειώνει ὅτι «τὸ 1231 ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου Νικήτας Χωνιάτης χειροτονήθηκε στὴ Νίκαια καὶ ἐπέστρεψε στὴν ἔδρα του, τὴ Ναύπακτο»<sup>20</sup> καὶ ἀλλοῦ «ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος παραιτήθηκε μᾶλλον μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Θ. Δούκα διότι στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πατριάρχη Γερμανὸ Β' τοῦ Μανουὴλ Δούκα (τοῦ 1231/32) ἀναφέρεται ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Ἀποκαύκου στὴ μητρόπολη Ναυπάκτου εἶχε ἤδη ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴ Νίκαια, ὅπου εἶχε χειροτονηθεῖ».<sup>21</sup>

Παρόμοιες ἀμφίβολες προτάσεις διατυπώνονται καὶ στὰ σχετικὰ λήμματα γιὰ τὸν μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο σὲ ἐγκυκλοπαιδικὰ<sup>22</sup> ἢ ἄλλα προσωπογραφικὰ λεξι-

15. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 68.

16. Ὁ.π., σ. 89.

17. Ὁ.π., σ. 257.

18. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιβλίο της: *Νίκαια καὶ Ἡπειρος τὸν 13ο αἰώνα. Ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνακτήσουν τὴν αὐτοκρατορία* (Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, 7), Θεσσαλονίκη, 1990 καὶ τὰ ἄρθρα: “Ἡ κοινὴ τῆς Ἡπείρου στὸ κράτος τοῦ Θεοδώρου Δούκα” (βλ. σημ. 6 ἐδῶ) καὶ “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Μανουὴλ Δούκα (1230-1237). Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ”, *Πρακτικὰ Π' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου* (29-31 Μαΐου 1992), Θεσσαλονίκη, 1993, σσ. 159-178, ποὺ χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα τὸ ἔργο τοῦ Ἀποκαύκου ὡς βασικὴ ἱστορικὴ πηγὴ, σημειῶνω ἐπίσης τὴν ἐργασία της με τίτλο “Συμβολὴ στὸ ζήτημα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Θεοδώρου Δούκα”, *Ἀφιέρωμα στὸν Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου* (3 Ἀπριλίου 1987), Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 39-62 καὶ κυρίως τὸ ἄρθρο “Ἡ χρονολόγησι ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων τοῦ Ἰωάννη Ἀπόκαυκου”, *Ἐγνατία* 4 (1993-1994), [Θεσσαλονίκη 1995], σσ. 143-68, ἔργο διόρθωσης τῶν χρονολογικῶν ζητημάτων τῶν κεμένων στὴν προηγηθεῖσα ἐργασία τοῦ Κ. Λαμπροπούλου.

19. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σσ. 162-63.

20. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σ. 86 σημ. 132. Πρβλ. τῆς ἴδιας, “Ἡ χρονολόγησι” σ. 155.

21. Ὁ.π. Πρβλ. καὶ “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σ. 164. Ἄν τὸ 1232 ὁ Ἀπόκαυκος εἶναι ἀκόμη μητροπολίτης (βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σ. 78: «σὲ μεταγενέστερο ἔγγραφο τοῦ 1232 ποὺ ὑπογράφει ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος»), τότε πῶς τὸν διαδέχεται τὸ 1231 ὁ Νικήτας Χωνιάτης (βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σ. 164: «Τὸ 1231 ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννη Ἀπόκαυκου Νικήτας Χωνιάτης»).

22. Βλ. π.χ. Ἐλευθερουδάκη, *Σύγχρονος Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. Β', σ. 309: «...ἀπέθανεν ὡς μοναχὸς παρητημένος τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ τῆς Κονίτσης περὶ τὸ ἔτος 1235» (Ν.Α. Β<έτης>). Ὁρ-

κά,<sup>23</sup> από τὰ παλαιότερα ἕως τὰ νεότερα.

Μέσα ἀπὸ τὴν ὅλη σύγχυση τὸ πρόβλημα ποῦ προέχει καὶ ποῦ παραμένει ἀδιευκρίνιστο εἶναι στὴν οὐσία ἡ στάση –πραγματικὰ μοναχική– τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου, ὅταν ὁ ἴδιος βρίσκεται μπροστὰ στὴ διαπίστωση τῆς ἀδυναμίας του νὰ κρατήσει τὸν μητροπολιτικό θρόνο του, μιὰ στάση ποῦ δένεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, μὲ τὴ διαδοχὴ τῶν γεγονότων ποῦ τὸν ὀδήγησαν βαθμιαῖα στὴν ἀφάνεια καὶ στὸ τέλος. Ἀλλὰ ἡ ταλάντευση τῶν ἐρευνητῶν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἐπιστημονικὴ ἄποψη ποῦ ἤθελε τὸν Ἀπόκαυκο πολὺ ἐνωρὶς νὰ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ δράση, ἀπὸ μιὰ ἄλλη, ποῦ ἐπιμηκύνει τὸν χρόνο τῆς παρουσίας του στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴν πρώτη. Ἄς παρακολουθήσουμε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

α) Ὁ Ν. Βέης, παρακινήμενος ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἐντέλλεται πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Ἄετοῦ, Ἀχελώου, Βουθρωτοῦ καὶ Ἀδραγαμέστου νὰ χειροτονήσουν τοὺς ἐκλεγέντας ἐπισκόπους Βονδίτσης καὶ Βελλᾶς<sup>24</sup> [στὴν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελώου<sup>25</sup> ἢ στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Μυροδοτούσας,<sup>26</sup>] θεωρεῖ ὅτι αὐτὸς «καίπερ ὑποβαλὼν παραίτησιν, ἐξηκολούθει, ὅτε ἐξελέγη ὁ Λέων Μανουὴλ Μακρὸς ἐπίσκοπος Βελλᾶς, νὰ διέπη ὑπηρεσιακῶς τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου μέχρι τῆς κανονικῆς ἀναρρήσεως νέου μητροπολίτου».<sup>27</sup> Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ, ἐπειδὴ ὁ Ἀπόκαυκος ὑπογράφει ἔγγραφα ὡς μητροπολίτης καὶ

σκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 7ος, Ἀθήναι, 1965, στ. 15-17 (Ν. Β. Τωμαδάκης): «οὗτος τὸ 1232 παρητήθη τῆς Μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ ἀπεσύρθη εἰς μικρὸν μοναστήριον, ἀσθενὴς πλέον καὶ ἀδύνατος, καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1233 ἀπέθανε ἐν Ἠπείρῳ». Παγκόσμιον Βιογραφικὸ Λεξικὸ (ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν), Ἐκπαιδευτικὴ Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 1, σ. 345: «Τὸ 1232 ὅμως, μετὰ τὴ συρρίκνωση τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τίς κατακτήσεις τῶν Βουλγάρων, ἡ ἡπειρωτικὴ ἐκκλησία ὑποτάχτηκε πάλι στὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὁ Ἀπόκαυκος ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ. Κατέφυγε τότε στὴ μονὴ Κοζύλης, ὅπου καὶ πέθανε ἕνα χρόνο ἀργότερα». Ἐγκυκλοπαιδικὸ Προσωπογραφικὸ Λεξικὸ Βυζαντινῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ, ἐπιμ. Ἀλ. Γ.Κ. Σαββίδη, τόμ. Γ', Ἀθήνα, 1998, σσ. 117-120: «... τὸ 1233, χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἀπόκαυκος πέθανε μὲ κλονισμένη τὴν ὑγεία του στὸ ἡπειρωτικὸ μοναστήρι τῆς Κοζύλης».

23. Βλ. π.χ. *Lexikon des Mittelalters*, τόμ. 1.4, στ. 758: «\* um 1150/60 † um 1233 als Mönch in Kozyle (sw. von Joannina)» [G. Prinzing]. Βλ. ἐπίσ. *ODB*, τόμ. I, Oxford, 1991, σ. 135: «...died Kozyle near Arta 1233». [R.J. Macrides] κ.ο.κ.

24. Βλ. Ν. Α. Bees, “Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien), Aus dem Nachlass von N.A. Bees (ἐκ τῶν Καταλοίπων τοῦ Ν.Α. Βέη, ἐπιμ. Ἑλένης Βέη - Σεφερλῆ)”, *BNJ* 21 (1971-1976), 77 ἀρ. 17.

25. Γιὰ τὴν ταύτιση τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελώου μὲ τὴν τοποθεσία “Ἐπισκοπή” στὸ λόφο “Αἰ - Γιάννης ὁ Ριγανάς” κοντὰ στὸ χωριὸ Μάστρο τῆς Αἰτωλίας δὲν ὑπάρχει σήμερα καμία ἀμφιβολία, βλ. Β. Κατσαροῦ, “Ἡ θέση τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀχελώου καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴ βυζαντινὴ πόλη γύρω ἀπὸ τὸ λόφο Ἐπισκοπή” κοντὰ στὸ χωριὸ Μάστρον τῆς Αἰτωλίας”, *Ἱστοριογεωγραφικά*, τόμ. Β', Γιάννενα-Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 198-201.

26. Γιὰ τὴν πιθανότερη ταύτιση τῆς θέσης τῆς μονῆς μὲ τὴ θέση τῆς σημ. Παναγίας Ἐφονικιαῖς βλ. Β. Κατσαροῦ, “Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν προβλημάτων βυζαντινῆς τοπογραφίας στὴ Δυτικὴ Στερεὰ (12ος-13ος αἰ.): Πηγές καὶ Δεδομένα”, *Δώρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο, Βυζαντινὰ* 13 (1985), 1504-6.

27. Ν. Α. Βέη (Bees), “Λέων-Μανουὴλ Μακρὸς, ἐπίσκοπος Βελλᾶς. Καλοσπίτης, μητροπολίτης Λαρίσης. Χρυσοβέργης, μητροπολίτης Κορίνθου”, *ΕΕΒΣ* 2 (1925), σ. 141.

μετά τὸν Νοέμβριο τοῦ 1227<sup>28</sup> στηρίχτηκε κατὰ πολὺ στὴ βαρύτητα ἑνὸς χωρίου ἀπὸ μιὰ σύντομη ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας Δημήτριο Χωματιανό,<sup>29</sup> μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος ζητεῖ τὴν ἀποδέσμευση τοῦ χαρτοφύλακος Μανουὴλ Μακροῦ μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ὡς ἐπισκόπου Βελλᾶς, πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1227.<sup>30</sup> Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὁ Ἀπόκαυκος πράγματι ἐκφράζεται ὡς νὰ ἔχει ἐγκαταλείψει ἤδη τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο: «Ὅρα κἀντούτῳ, μακαριώτατε δέσποτα, τὸ πρὸς τὴν σὴν μεγάλην ἀγιωσύνην τιμητικόν, καὶ ἐμοῦ τοῦ σοῦ Ναυπάκτου ποτέ καὶ τῆς ὑπ' ἐμέ ἀγίας ἐν Χριστῶ ἀδελφότητος...».<sup>31</sup> Ἡ φράση «τοῦ σοῦ Ναυπάκτου ποτέ»,<sup>32</sup> στὴν ὁποία ἐπικεντρώθηκε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς θεωρίας ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἀποσύρθηκε νωρὶς ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Ναυπάκτου, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ φραστικὴ καὶ μόνο ἐπιλογὴ γιὰ νὰ ἀντιπαρατεθεῖ ἡ παλαιὰ αἴγλη τοῦ Ναυπάκτου καὶ ἡ τοῦ καιροῦ δεινὴ κατάστασή του, κυρίως λόγω τῶν προβλημάτων ὑγείας του.<sup>33</sup> Ἄλλωστε ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος δὲν ἀποσύρεται, ἀλλὰ τούναντίον οὐδέποτε μέσα τοῦ πίστευε ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἀποσυρθεῖ. Ἄν καὶ ἡ ἰδέα τῆς παραίτησης φαίνεται ὅτι γυροφέρνει στὸ νοῦ του, ὅταν γράφει τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μεγαλυπέροχον δοῦκαν τῆς ἐπισκέψεως Ἀχελώου «τὸν Γοριανίτην,<sup>34</sup> κυρὸν Νικόλαον», πού χρονολογεῖται ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ἀχελώου Εὐσταθίου (Ἀπρίλιος-Μαῖος 1229),<sup>35</sup> ἐν τούτοις δὲν μπορεῖ νὰ ἐκληφθοῦν τὰ γραφόμενά του διαφορετικὰ, παρὰ ὡς ἔκφραση τῶν συνήθων μεμψιμοιριῶν του, πού ἐνισχύονται πράγματι ἀπὸ τὴν προϋοῦσα σωματικὴ του ἀδυναμία: στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ, τὸ ἐπαναλαμβανόμενον μοτίβο παραπόνων τοῦ Ἀποκαύκου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Οὐ παραχωρεῖ δὲ τὸ δάκρυον καὶ πλείονα γράφειν σοι, πλὴν ὅ,τι εἰ πρὸς ὥρας οἱ νέοι ἀρπάζονται, ποίῳ ἔσται τὸ γῆρας ἐλπίδων, ἢ ὅτι καὶ νέκρωσιν ἐπισύρεται καὶ λίθω καλύπτεται ὡς τοῖς ὀστράκοις τὰ μαλακόσαρκα; Εἴης μοι πολυχρόνιος· ἀλλ' εἰ μὲν

28. Βλ. παραπάνω σημ. 21 καὶ παρακάτω σημ. 34, 40, 42.

29. Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος», σσ. 237-38, ἀρ. 4.

30. Βλ. σχετικά, Π. Πολάκη, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 114. Ν. Α. Βέη, «Λέων-Μανουὴλ Μακρός», σ. 123. Ε. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθῆκαι καὶ Παρατηρήσεις», σ. 178-80. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 249, ἀρ. 126. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Ἡ χρονολόγησις» σ. 164.

31. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος», σ. 237, ἀρ. 4, στίχ. 19-21.

32. Βλ. Ν. Βέη, «Λέων - Μανουὴλ Μακρός», σσ. 123, 141.

33. Τὰ προβλήματα ὑγείας τοῦ Ἀποκαύκου ἐμφανίζονται πολλὰς φορές μέσα στὸ ἔργο του, ὥστε νὰ μὴν ἀποτελοῦν ἰσχυρὸ λόγος νὰ πιστεύουμε ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ γιὰ ἀκριβεῖς χρονολογικοὺς προσδιορισμούς.

34. Sophrone Pétridès, «Jean Apokaukos, Lettres et autres documents inédits», *Izvestija Rus-skago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopole*, 2-3, 14, (Sofija, 1909), σ. 4 (72) ἀρ. II.

35. Βλ. Β. Κατσαρῶ, «Ἀχελῶος. Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς βυζαντινῆς πόλης», *Ἱστορικογεωγραφικά*, τόμ. Α', (Γιάννενα-Θεσσαλονίκη 1986), 45-46· πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Ἡ θέση τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελώου», σσ. 198-99. Βλ. καὶ Σ. Κ. Κίτσα, «Σχόλια σὲ ἕνα σιγίλλιο τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου», *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Στυλιανοῦ Πελεκανίδου*, Θεσσαλονίκη, 1983, σσ. 12-13.

ὄψομαί σε, Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ τὸ πολὺ τοῦ πένθους παρακαλέσεις μου· εἰ δέ γε θανοῦμαι, ἄλλοι καὶ τὰ ἐμὰ διαρπάσσονται καὶ πλεονεκτήσει τὸν Ναυπάκτου ὁ Ἀχελώου καὶ ὑπ' αὐτοῦ πλεονεκτηθήσεται, ὅτι ὁ μὲν ἄνδρα μέτριον καὶ φιλόθεον, ἐγὼ δὲ βαρεῖς καὶ ἀπανθρώπους εὐρήσει τοὺς σκυλευτάς. Ἀλλ' ὦ θεὲ ἀναξ, ψυχοκράτορ Χριστέ, θάνοιμι ῥακενδύτης καὶ μὴ ἐπίσκοπος, ὡς κερδανῶ τὸ ἀσχύλευτον, καὶ κατέλθοιμι πρὸς τὸν ἄδην δίχα παρακρουσμάτων καὶ τῆς ὧδε κάκεισε ἀπερισκέπτου παραρριπτήσεως». <sup>36</sup> Ἡ φράση «θάνοιμι ῥακενδύτης καὶ μὴ ἐπίσκοπος» εἶναι μιὰ εὐχὴ πού κατὰ βάθος γιὰ τὴν ἐνδόμυχη ἐπιθυμία τοῦ Ἀποκαύκου λειτουργεῖ στὴν οὐσία ἀποτρεπτικὰ ὡς εὐχὴ «ἀνεκπλήρωτη»!

6) Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ θέτει ὡς *terminum post quem* γιὰ τὴν παραίτηση τοῦ Ἀποκαύκου τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1229, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁμολογία τοῦ Ἀποκαύκου πού βρίσκεται παρέμβλητη σὲ μεταγενέστερο Σημείωμα τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ, <sup>37</sup> ὅπου ἀναφέρεται: «Καὶ πρῶτα μὲν τὸν μητροπολίτην ἐκείνον τῆς Ναυπάκτου Ἰωάννην κατατιπᾶται, ἄρπαγα χεῖρα τοῖς ἐπισκοπικοῖς αὐτοῦ μοναστηρίοις ἐπιβαλόντα... ἐξενεγκῶν τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου ὁμολογίαν κατὰ τὸν Ἀπρίλλιον μῆνα προβάσαν τῆς 6! ἐπινεμήσεως, ἣτις ἀναγνωσθεῖσα ἐπ' ἀκροάσει συνοδικῆ, ὀρισμῶ τῆς ἡμῶν μετροτήτος, εἶχεν ἐπὶ λέξεων οὕτως». <sup>38</sup> Ἡ ἄποψη τῆς Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ἐνισχύεται τώρα καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα πού ἀνεβάζουν χρονολογικὰ τὴ βέβαιη παρουσία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο, ὅπως α) τὸ «Σιγίλλιον ἡγουμενείας πρὸς τὸν Τιμόθεον Πολύλογον», <sup>39</sup> πού χρονολογεῖται πλέον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1229 ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1230, <sup>40</sup> καὶ β) τὸ σπουδαῖο γιὰ τὴν προβληματικὴ τοῦ θέματός μας ἐγγραφοῦ τοῦ Ἀποκαύκου «Περὶ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς πόλεως Ἰωαννίνων», <sup>41</sup> πού σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ G. Prinzing –ἀποψη πού δύσκολα ἀνατρέπεται– χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν α' Μαΐου 1232. <sup>42</sup> Τὸ ὄριο

36. S. Pètridès, *Jean Apokaukos*, σ. 4 (72), ἀρ. II, στίχ. 12-22.

37. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 210, ἀρ. 66.

38. Βλ. PG 118, σ. 797· πρβλ. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Ε', σ. 106. Ἀνάλυση τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου βλ. V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, I, IV, Paris, 1971, σσ. 89-92.

39. Βλ. N.A. Bees, «Unedierte», σσ. 62-64, ἀρ. 6.

40. Εἶχα χρονολογήσει τὸ «σιγίλλιον» στὰ τέλη τοῦ 1229 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1230 [βλ. Β. Κατσαροῦ, «Μία ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Κρεμαστοῦ», *Κληρονομία* 12 (1980), 372], στηριζόμενος στὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου καὶ τὴν πλήρη γνώση τῆς καταστάσεως πού ἐπικρατοῦσε στὴ μονὴ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἡγουμένου τῆς, τὴ χρεῖα τοῦ ἐπιτοπίου καὶ ἀρμοδίου ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Γοριανίτη μ' ἕναν ἰσχυρὸ *terminus post quem* («ἕως μεσοῦντος τοῦ Δεκεμβρίου») τοῦ κειμένου (πρβλ. G. Prinzig, «Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Dukas II.», *HX* 25 (1983), 52 σημ. 58). Ἡ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου τοῦ Σ.Κ. Κίσσα, «Σιγίλλιον», σσ. 177-78, ὅπου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία, ἐπιβεβαιώνει πλέον ὅτι ἡ χρονολόγησή μου ἐκείνη ἐνισχύεται, ὥστε νὰ θεωρεῖται βέβαιη ἡ παρουσία τοῦ Ἀποκαύκου στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου στὰ τέλη τοῦ 1229/ἀρχὲς τοῦ 1230.

41. Βλ. Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Περὶ συνοικισμοῦ τῶν Ἰωαννίνων μετὰ τὴν Φραγκικὴν κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *ΔΙΕΕ* 3 (1889), σσ. 454-55. Βλ. ἐπίσης Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἠπειρος*, σ. 78 καὶ σημ. 111, ὅπου καὶ προηγούμενη σχετικὴ βιβλιογραφία.

42. Βλ. G. Prinzig, «Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung», I, *HX* 24 (1982), σσ. 93, 97· πρβλ. Κ. Λαμπρόπουλος, *Ἰωάννης Ἀποκαυκος*, σ. 299. Βλ. καὶ Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Ἡ χρονολό-

αυτό είναι αυτονόητο ότι ανατρέπει τις παλαιότερες απόψεις ότι ο Απόκαυκος παραιτήθηκε νωρίς από τη Μητρόπολη Ναυπάκτου, κι όπως θα δούμε στη συνέχεια, όχι μόνο ενισχύει την άποψη ότι ο Ιωάννης κράτησε τα ήντια των εκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἕως αὐτῆ τῆ χρονικῆ στιγμῆ, ἀλλὰ καὶ ἐρμηνεύει τὴν ἀκολουθία τῶν γεγονότων κατὰ τρόπο ἱκανοποιητικό.

Ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Απόκαυκος παραιτήθηκε μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Θεοδώρου Δούκα στὴν Κλοκόντισσα (9 Μαρτίου 1230), ὅπως εἶδαμε παραπάνω,<sup>43</sup> δὲν εὐσταθεῖ. Ἔχει ἐπισημανθεῖ, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Θεοδώρου Μανουὴλ Δούκας ἐπιχείρησε νὰ ἔλθει σὲ συνεννόηση μὲ τὸν πάπα πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπηύθυνε ἐπιστολή.<sup>44</sup> Ἡ ἀρνητικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ πάπα, πού τοποθετεῖται περίπου τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1232,<sup>45</sup> ὑπῆρξε ἀφορμὴ καὶ ἀφετηρία γιὰ νὰ στραφεῖ ὁ Μανουὴλ πρὸς τὴ Νίκαια καὶ νὰ ἐπιδιώξει τὴν ἐπανασύνδεση τῶν σχέσεων μὲ τὸν πατριάρχη Γερμανό.<sup>46</sup>

Τότε φαίνεται ὅτι ὁ Απόκαυκος ἔλαβε τὴν ἀπόφαση νὰ παραιτηθεῖ. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1232 ὑπογράφει ἀκόμη ἓνα κείμενο ὅπως τὸ «Σημείωμα περὶ οἰκισμού τῶν Ἰωαννίνων»<sup>47</sup> ὑποδηλώνει ὅτι ἀπὸ αὐτῆ τῆ στιγμῆ καὶ μετὰ καὶ μέχρι τὴν τελεσίδικη ἀπόφαση τῆς Πατριαρχικῆς συνόδου τῆς Νίκαιας, ὅπου ἐξέλεξε τὸν διάδοχό του στὸν θρόνο καὶ τοποθέτησε ὡς Πατριαρχικὸ ἔξαρχο τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐκκλησίας τὸν Χριστόφορο Ἀγκύρας,<sup>48</sup> στὸ διάστημα δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Μάιο ἕως τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1232, μπορούμε νὰ τοποθετήσουμε τὸ γεγονὸς τῆς παραίτησης τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ τῆς ἀπόφασής του νὰ γίνεῖ μοναχὸς καὶ νὰ μεταβεῖ στὴ Μονὴ Κοζύλης.

Ἄν τὸ ἓνα ζήτημα εἶναι ἡ χρονικὴ προσέγγιση τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποία ὁ Απόκαυκος ἐγκατέλειψε τὴ Μητρόπολη Ναυπάκτου, ἓνα ἄλλο συναφὲς μ' αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς παρακολούθησης τῶν κινήσεων τοῦ Ἀποκαύκου στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του.

γηση", σσ. 154-55, ὅπου ἀναφέρεται ἡ πρόταση τοῦ L. Stiernon ("Les origines du Despotat d'Épire. A propos d'un livre récent", *REB* 17 (1959), 108 σημ. 29) γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ἐγγράφου στὸ 1227, μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἰνδικτιώνας ἀπὸ ε' σὲ ιε', ἄποψη πού δέχονται οἱ Γιωμαδάκης, Βρανούσης καὶ ἡ Ἄ. Σταυρίδου - Ζαφράκα (ὅ.π., σ. 155 σημ. 49). Διαφορετικὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ V. Laurent, *Les registes*, τόμ. I, τεύχ. IV, Paris, 1971, σ. 92, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τὸ ἐγγράφο χρονολογεῖται στὸ 1232.

43. Βλ. παραπάνω σ. 125.

44. Βλ. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης", σσ. 168-69 σημ. 38, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ F. Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Johannesburg, 1983, σσ. 206-7.

45. Ὁ.π., Ἡ ἀπάντηση τοῦ πάπα Γρηγορίου χρονολογεῖται στὴν 1η Ἀπριλίου τοῦ 1232.

46. Ἡ Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης", σ. 165 γράφει: «Δὲν εἶναι σαφές, ἂν ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν προσέγγιση προήλθε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας ἢ ἀπὸ τὸν Μανουήλ. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Μανουήλ καὶ νὰ ἐπιτεύχθηκε μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Πατριάρχου». Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τοποθετοῦνται καὶ τὰ πρῶτα κείμενα πού ἀνταλλάσσονται μὲ τὸ Πατριαρχεῖο (ὅ.π., σ. 165 σημ. 27).

47. Βλ. παραπάνω σημ. 42.

48. Βλ. σχετικὰ A. D. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy Between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, [Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, 7], Θεσσαλονίκη, 1973, σσ. 89-93, 106.

Ἔχει ἐπισημανθεῖ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν “κύκλο” τοῦ Ἀποκαύκου ἀπὸ ὅλους τοὺς μελετητές κι ἔγιναν προσπάθειες νὰ διερευνηθοῦν ὅλες οἱ πτυχές τῆς συμπεριφορᾶς τῶν προσωπικοτήτων μὲ τίς ὁποῖες ἤλθε σὲ ἐπαφή καὶ ἀνέπτυξε φιλικές σχέσεις.<sup>49</sup> Ἔχω τὴ γνώμη ὅμως ὅτι παραμελήθηκε ἕνας τομέας αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, πολὺ σημαντικὸς γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων καὶ κυρίως τῆς μοναχικῆς πορείας τοῦ τραγικοῦ προσώπου τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του, ὅταν ὁ ἴδιος διαπιστώνει ὅτι ἀπὸ τὴ χορεία ἐκείνων τῶν φίλων τοῦ παρελθόντος ἐλάχιστοι τοῦ ἀπέμειναν πιά, γιὰ νὰ τὸν ὑπολογίζουν. Ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες τῆς μητρόπολῆς του μόνο ἕνας: Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων! Κατὰ ἕναν περιέργο τρόπο ἡ ἐσωτερικὴ ἀγωνία τοῦ Ἀποκαύκου συνυφαίνεται μὲ τὴν πορεία τῆς ἐξάρτησής του ἀπὸ τὸν μοναδικό του φίλο, τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, ἀλλὰ καὶ ἡ κατανόηση τῆς πορείας τῶν γεγονότων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διαλεύκανση ἑνὸς πλήθους προβλημάτων, ὅπως εἶναι π.χ. ἐκεῖνα ποὺ ἐπισημαίνουσι τὰ ἐρωτήματα: Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων; Ποιὸς εἶναι ὁ περιγύρος τῶν προσώπων ποὺ τὸν στηρίζουν; Πότε καὶ γιατί ὁ Ἀποκαύκος προσκολλᾶται ἀποκλειστικά σ’ αὐτόν, περιμένει τὴ δική του βοήθεια καὶ ἀποβλέπει στὸ πρόσωπό του γιὰ τὴ ρύθμιση τῆς πορείας τῶν πραγμάτων τῆς μητρόπολης Ναυπάκτου; Καὶ στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν ἔχουν δοθεῖ ὡς τώρα συγκεκριμένες ἢ ἱκανοποιητικὲς ἀπαντήσεις. Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος π.χ. θεωρεῖ ὅτι ὁ Νεόφυτος, ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων καὶ μετὰ τὰ τέλη τοῦ 1226/1227,<sup>50</sup> χωρὶς νὰ λαμβάνει ὑπόψη του τὰ γραφόμενα τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ τὴν ἐκλογή ἑνὸς ἐπισκόπου γιὰ τὴν ἴδια ἐπισκοπὴ ποὺ τὸν ἐπέβαλε ὁ Θεόδωρος Δούκας.<sup>51</sup>

Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ἀναφέρεται σ’ ἕναν ἀνώνυμο ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνονται ὅλες οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἀποκαύκου μέχρι τὸ τέλος του.<sup>52</sup> Μέσα σὲ μιὰ περίοδο χρονικὰ περιορισμένη τὰ δεδομένα μποροῦν καὶ πρέπει νὰ μپοῦν σὲ μιὰ τάξη, ἔχοντας ὑπόψη μας πάντα ὀρισμένες χρονολογικὲς σταθερές ποὺ δὲν ἀμφισβητοῦνται εὐκόλα ἢ, καλύτερα, εἶναι ἀποδεκτὲς σχεδὸν ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐιδιχῶν ἐρευνητῶν. Αὐτὲς οἱ σταθερές εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἡ σύνοδος τῆς Ἄρτας (Φεβρουάριος 1227).<sup>53</sup>
2. Ἡ στέψη τοῦ Θεοδώρου Δούκα (Πεντηκοστὴ τοῦ 1227).<sup>54</sup>

49. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀποκαύκος*, σσ. 69-87 καὶ 118-68.

50. *Ο.π.*, σ. 150 σημ. 222.

51. Βλ. παρακάτω, σ. 133.

52. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 225, ἀριθ. 83.

53. Βλ. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγηση τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου”, σ. 152 καὶ σημ. 38, 39.

54. Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου στέψης τοῦ Θεοδώρου Δούκα βλ. Α. Karpozilos, “The Date of Coronation of Theodoros Doukas Angelos”, *Βυζαντινά* 6 (1974), 253-261· Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Ὁ χρόνος στέψης τοῦ Θεοδώρου Δούκα ὡς προσδιορίζεται ἐξ ἀνεχδότων γραμμάτων Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου”, (ἀνάτυπο ἐκ τοῦ XXI τόμου τῶν *BNJ*, σσ. 272-79), Ἀθήναι, 1975, [= *BNJ* 21 (1971-1976), 272-79]· Κ. Λαμπρόπουλος, “Ὁ χρόνος τῆς στέψης τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἠπείρου Θεοδώρου Α΄, Κομνηνοῦ”, *HX* 29 (1987), 133-44. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Συμβολὴ στὸ ζήτημα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Θεοδώρου Δούκα”, *Ἀφιέρωμα*

3. Ἡ περίοδος τῆς ἀσθένειας τοῦ Ἀποκαύκου στὴν περιοχή Λαρίσσης (Ἰούλιος 1227).<sup>55</sup>
4. Ἡ σύνοδος τῆς Βόνιτσας (15 Αὐγούστου 1227).<sup>56</sup>
5. Ἐγγραφο γιὰ τὴ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων Βονδίτσης καὶ Βελλᾶς (Νοέμβριος 1227).<sup>57</sup>
6. Συνοδικὸ σημεῖωμα κληρικῶν τῆς Ναυπάκτου (4 Ἀπριλίου 1228).<sup>58</sup>
7. Θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Ἀγγελῶου Εὐσταθίου (Μ. Παρασκευὴ τοῦ 1229).<sup>59</sup>
8. Σιγίλλιον ἡγουμενείας Τιμοθέου Πολυλόγου (Δεκέμβριος 1229 ἢ ἀρχές 1230).<sup>60</sup>
9. Πιπτάκιον Μανουὴλ Δούκα πρὸς τὸν Πατριάρχη Γερμανὸ Β' (μετὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ πάπα, Ἰανουάριος 1232).<sup>61</sup>
10. Ἀντίγραμμα τοῦ Πατριάρχη Γερμανοῦ Β' πρὸς τὸν Μανουὴλ Δούκα (Μαΐος-Αὐγούστος 1232).<sup>62</sup>
11. Ἐκλογή τοῦ Χριστοφόρου Ἀγκύρας ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου στὴν Ἡπειρο (Νίκαια, 6 Αὐγούστου 1232).<sup>63</sup>
12. Σύνοδος τῆς Θεσσαλονίκης (Ἰανουάριος 1233).<sup>64</sup>

Ἡ ομάδα τῶν ἐπιστολῶν πού συνδέουν τὸν μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο μὲ τοὺς ἐπισκόπους Ἰωαννίνων,<sup>65</sup> οἱ ὁποῖοι σχετίζονται ἐμφανῶς μὲ τὴν τελευταία πράξις τῆς τραγωδίας τοῦ βίου του, δὲν ἔχει, ἀσφαλῶς, προσεχθεῖ ἰδιαίτερα. Ἡ ἀπομόνωση καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν ἀποδίδει, ὅπως θὰ δοῦμε, ἐν πολλοῖς νέα στοιχεῖα.

Ὄνομαστὶ ἀναφερόμενος ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων μέσα στὸ Corpus τῶν ἐπιστολῶν «τοῦ

---

στὸν Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 37-62. Ἡ προσέγγισις τοῦ γεγονότος τῆς στέψης (Μαΐος-Ἰούνιος 1227), [βλ. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σσ. 153, 158] ἀπὸ τὴν Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, ἡ συμπέσις τῶν χρονικῶν ὁρίων (τέλη Μαΐου – ἀρχές Ἰουνίου 1227) ἀπὸ τὴν Σταυρίδου-Ζαφράκα (βλ. Νίκαια καὶ Ἡπειρος, σ. 71) καὶ τὸ τρίμηνο τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς Συνόδου τῆς Ἄρτας γιὰ τὴ στέψη πού ὀδηγεῖ τὸν F. Bredenkamp (*The Byzantine Empire of Thessaloniki*, σσ. 153-54 σημ. 267) νὰ θέσει ὅρια ἀπὸ 1ης Ἰουνίου ἕως τὸν Αὐγούστο τοῦ 1227 συγκλίνουν στὴν πιὸ πιθανὴ ἡμέρα στέψης τοῦ Θεοδοῦρου τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ 1227, ἡμέρα πού κατὰ παράδοσιν προτιμοῦσαν πολλοὶ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες νὰ πραγματοποιοῦν τὴν τελετὴ τῆς στέψης τους.

55. βλ. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σ. 159, ὅπου ἀναγραφὴ τῶν πηγῶν καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.

56. Ὁ.π., σ. 162 καὶ σημ. 73.

57. Ὁ.π., σ. 164 καὶ σημ. 80-81.

58. Ὁ.π., σ. 164, ἀρ. 36.

59. βλ. παραπάνω σημ. 35, 40, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

60. Ὁ.π., ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

61. F. Miklosich-J. Müller, *Acta et Diplomata Graeca*, τόμ. III, Wien, 1865, σσ. 59-62, ἀρ. XIII.

62. Ὁ.π., σσ. 62-65, ἀρ. XIV.

63. βλ. Ed. Kurtz, “Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II”, *BZ* 16 (1907), 120-42. βλ. ἐπίσης A. D. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy*, σσ. 90, σημ. 11, 164. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σ. 162 καὶ σημ. 19.

64. Ὁ.π., σσ. 167 καὶ σημ. 34, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

65. εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 66, 83, 84, 85, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98 καὶ 109 κείμενα κατὰ τὴν ἔκδοσιν: “Ἐκ τῶν καταλοίπων Ν.Α. Βέη”, καθὼς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 κείμενο τῆς ἔκδοσης Ed. Kurtz (“Christophoros von Ankyra”, Ὁ.π., σσ. 140-41), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τοὺς ἐπισκόπους Ἰωαννίνων.

Ναυπάκτου πρὸς τὸν Ἰωαννίνων» καὶ τανάπαλιν εἶναι ὁ Νεόφυτος. Ὁ «πανιερώτατος ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων» Νεόφυτος «ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς» τοῦ Ἀποκαύκου ἀναφέρεται σὲ «*Σημείωμα διαζυγίου*»,<sup>66</sup> ἓνα κείμενο πού ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ὀρθὰ χρονολογεῖ στὰ 1217/1218.<sup>67</sup> Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν ἐνδιάμεσες πληροφορίες, ὁ Νεόφυτος πρέπει νὰ παρέμεινε στὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων γιὰ ἀρκετὰ χρόνια, ὄχι ὅμως ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού χρονολογεῖται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Βοθρωτοῦ Δημήτριο ἀπὸ τὴν ὁποία μαθαίνουμε ὅτι πέθανε ὁ «καλὸς Ἰωαννίνων».<sup>68</sup> Τότε ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου παροτρύνει τὸν Δημήτριο νὰ τοῦ ὑποδείξει κατάλληλο πρόσωπο γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, «ἵνα μὴ πάλιν ἡ βασιλικὴ μὲ δυναστεία διάσῃται».<sup>69</sup>

Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ναυπάκτου «πρὸς τὸν βασιλέα» (τέλη 1226) ὁ Ἀπόκαυκος γράφει: «δέσποτά μου, χθὲς ἐποίησα ἐξ ὀρισμοῦ σου Ἰωαννίνων ἐπίσκοπον καὶ σήμερον πάλιν περὶ ἑαυτὴν ἡ βασιλεία σου καὶ ταύτην ἔλκει τὴν ἐκκλησίαν...».<sup>70</sup> Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, συνδυάζοντας ὀρθὰ τὰ χωρία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου «πρὸς τὸν Βοθρωτοῦ» καὶ «πρὸς τὸν βασιλέα» καταλήγει στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: «ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων (πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1226) ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου προεχείρισεν “ἐξ ὀρισμοῦ” τοῦ Θεοδώρου Δούκα ἐπίσκοπον, ὅστις ὅμως ἦτο ὀλιγόβιος (τέλη τοῦ 1226 ἕως καὶ ὀλίγον μετὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1227). Ἀποθανόντος δὲ καὶ τούτου ζητεῖ τὴν γνώμην τῶν ἐπισκόπων Βοθρωτοῦ [Δημητρίου], Βελᾶς [Μανουὴλ Μακροῦ] καὶ Δρυϊνουπόλεως [Θωμᾶ], περὶ τοῦ πρακτέου, πλὴν συντόμως, ἵνα μὴ ἐξαναγκασθῇ καὶ πάλιν εἰς χειροτονίαν ἀκαταλλήλου προσώπου. Ἐχομεν δηλ. μεταξύ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1226 καὶ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1227 ἢ ὀλίγον μετ’ αὐτόν, δύο χειροτονίας ἐπισκόπων Ἰωαννίνων»<sup>71</sup> καὶ καταλήγει: «ὅπως καὶ νὰ ἔχη τὸ πρᾶγμα ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς <ὁ νεοεκλεγείς> εἶναι ὁ ἀποδέκτης ὅλων τῶν πρὸς τὸν Ἰωαννίνων γραμμάτων, ἅτινα ἀπέστειλεν ὁ Ἀπόκαυκος, οὐχὶ πλέον ὡς μητροπολίτης, ἀλλ’ ὡς ἀπλοῦς μοναχός Ἰωαννίκιος».<sup>72</sup>

Οὐδεμία λοιπὸν μεταβολὴ συνετελέσθη, κατὰ τὴν Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, στὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1227 καὶ μετέπειτα. Συνεπῶς ὀμιλοῦμε γιὰ δυὸ ἢ τρεῖς ἐπισκόπους Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸ ἔτος 1217/1218 ἕως τὰ τέλη τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποκαύκου κατὰ τὴν ἀποψη τῆς Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ καὶ ἡ ἀποψη αὐτὴ μέχρι τὰ τέλη τοῦ 1227 μᾶς βρίσκει ἀπόλυτα σύμφωνους.

66. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 5. 162 ἀριθ. 1.

67. Ὁ.π., σ. 164.

68. Ὁ.π., σ. 141, ἀριθ. 83, στίχ. 6-7: «φήμης δὲ ἐλθούσης εἰς ἐμὲ παρὰ Δρυϊνουπολίτου διακόνου τὸν καλὸν ἀποβιῶναι Ἰωαννίνων». Γιὰ τὴ χρονολόγησιν βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησιν”, σσ. 150-51 ἀριθ. 8.

69. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 141, ἀριθ. 83, στίχ. 9-10.

70. Ὁ.π., σ. 141, ἀριθ. 84, στίχ. 17-19. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 226. Πρβλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησιν”, σ. 151, ἀριθ. 9.

71. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 225.

72. Αὐτόθι.

Ἄν καὶ πράγματι τὸ ὄνομα “Ἀνθίμος”, ἐνὸς δῆθεν «βραχύβιου» ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, μὲ τὸ ὁποῖο προβληματίζεται σὲ ἄλλο σημεῖο ἢ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ,<sup>73</sup> σχολιάζοντας τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου «τῶ ἀγιωτάτῳ ἀγαπητῷ δεσπότη μου τῷ Ἰωαννίνων ὁ ἁμαρτωλὸς Ἰωαννίκιος»,<sup>74</sup> δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἐκδοτικὸ σφάλμα τοῦ Ε. Kurtz<sup>75</sup> ποὺ συνήνωσε ἓνα τμήμα ἐπιστολῆς τοῦ Μητροπολίτη Ναυπάκτου «πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀνθίμον...»<sup>76</sup> μὲ τὴν προαναφερόμενη ἐδῶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρξε, ὅπως θὰ δοῦμε, ἄλλο πρόσωπο ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν ἐκλεγέντα (περὶ τὰ τέλη τοῦ 1227) μὲ σύμφωνη γνώμη τοῦ Ναυπάκτου καὶ τῶν ἐπισκόπων Βοθρωτοῦ, Βελᾶς καὶ Δρυϊνουπόλεως.

Ἡ πλάνη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς “Ἀνθίμου” ὡς ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, τὸν ὁποῖο δὲν ἀπέκλεισε ἐντελῶς ἢ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ,<sup>77</sup> βρίσκει τὴ συνέχειά της στὸ φανταστικὸ ὄνομα “Ἰωάννης”, τὸ ὁποῖο εἶναι ἄγνωστον πῶς ἐφευρέθη ἀπὸ τὸν Κ. Λαμπρόπουλο, γιὰ νὰ προσδιοριστεῖ κατ’ αὐτόν, ὁ ἓνας καὶ μόνος ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων μὲ τὸν ὁποῖο ἀλληλογραφεῖ ὁ Ἀποκαυκος μέχρι τὸ τέλος τοῦ βίου του.<sup>78</sup>

Ἄν ἐξετάσουμε τὸ σύνολο τοῦ Corpus τῶν ἐπιστολῶν πρὸς καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων,<sup>79</sup> πράγματι διακρίνουμε τὰ διαφορετικὰ ἐπίπεδα οἰκειότητος τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὰ πρόσωπα. Ἀπὸ τὸ πληροφοριακὸ ὕλικό τοῦ περιεχομένου μποροῦμε νὰ διακρίνουμε ὑποομάδες μέσα στὸ Corpus, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι ξένες ἀπὸ τὰ διαφορετικὰ χρονολογικὰ πλαίσια στὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν καὶ ἀπὸ τίς διαφοροποιήσεις ποὺ μποροῦν νὰ διαπιστωθοῦν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα. Ἄν ἐξετάσει π.χ. κανεὶς τὸ «Σημείωμα διαζυγίου... ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ἀδελφοῦ ἡμῶν καὶ συλλειτουργοῦ κυρ Νεοφύτου...»<sup>80</sup> μπόρεῖ νὰ ἐπισημειώσῃ πλὴν στὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων τὰ ἐπίθετα καὶ τοὺς προσδιορισμούς (ιερώτατος, ἀδελφός καὶ συλλειτουργός) ποὺ δὲν ὑποδηλώνουν οἰκειότητα τοῦ μητροπολίτη πρὸς τὸν ἐπίσκοπο παρὰ μόνον ὄσσην ἐπιτρέπει ἡ ἐπίσημη ἱερατικὴ γλώσσα καὶ ἡ προσφώνηση: ἄλλωστε καὶ ἡ χρονικὴ ἀπομάκρυνση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ ἐπίμαχο χρονικὸ ὄριο 1226/1227 (κατὰ τὸ ὁποῖο ἐπέρχεται μεταβολή) καθιστᾷ καὶ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ «σημειώματος» ἀνεξάρτητο ὡς μονάδα μέσα στὸ Corpus τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν Ἰωαννίνων. Ὁ Νεόφυτος πρέπει νὰ εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ ἀτιτλοῦ κειμένου,<sup>81</sup> τὸ ὁποῖο ὀρθῶς ἢ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ἀποκλείει νὰ ἐξῆλθε ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Ἀποκαύκου.<sup>82</sup> Στὸ κείμενο ἢ ἀναφορὰ τοῦ «πανευκλεοῦς μεγάλου λογαρια-

73. Ὁ.π., σ. 210-211, ἀριθ. 66.

74. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 121, ἀριθ. 66.

75. Ed. Kurtz, “Christophoros von Ankyra”, σ. 142.

76. S. Pétridès, “Jean Apokaukos”, σ. 5 (73), ἀριθ. III, στίχ. 22-24. Πρβλ. καὶ N.A. Bees, “Περιγραφή τοῦ κώδικος Ἰσαάκ τοῦ Μεσοποταμίτου (= Petrop. graec. CCL)”, *BNJ* 21 (1976), 23.

77. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σσ. 210-11: «τότε πιθανῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰκασῶμεν τὸ ὄνομα τοῦ ἀνωμόμου ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο Ἀνθίμος».

78. Κ. Λαμπρόπουλο, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σσ. 134-35.

79. Τοὺς ἀριθμούς βλ. στὴ σ. 132 σημ. 65.

80. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 162, ἀριθ. 1.

81. Βλ. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 146, ἀριθ. 93.

82. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 231, ἀριθ. 93.

στοῦ»<sup>83</sup> καὶ ἡ φράση «τὸν πανευκλέεστατον μέγαν λογαριαστήν»<sup>84</sup> συνδέεται, νομίζω, μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ λογαριαστοῦ Ἰωάννου Κοστομοίρη καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ του στὴ θέση τοῦ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν (1222).<sup>85</sup>

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου «τῷ ἀγιοτάτῳ Ἰωαννίνων καὶ τῷ λαμπροτάτῳ πνευματικῷ υἱῷ κῦρ Θεοδώρῳ τῷ Βατάτζη»<sup>86</sup> διακρίνεται ἀνάμεσα στὸ σύνολο τοῦ Corpus, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι ἀπευθύνεται σ' ἓναν νέο καὶ ἄπειρο ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, νοθετώντας τον γιὰ τὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τοῦ ἁμαρτήματος τῆς αἰμομιξίας μεταξὺ ἀδελφῶν ἐκ πατρὸς ἢ μητρὸς (μηλαδέλφων). Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλιῆ ἐπισημαίνει ὀρθῶς ὅτι ὁ ἀποδέκτης εἶναι νεοεκλεγείς ἐπίσκοπος· εἶναι ἀμφίβολο ὅμως ἂν αὐτὸς εἶναι διάδοχος τοῦ ἐπισκόπου πού ἀναφέρεται ὡς τεθνεὺς στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Βοθρωτοῦ Δημήτριον.<sup>87</sup> Συνεπῶς καὶ ἡ χρονολόγησις τοῦ κειμένου «ἢ μετὰ τὸ Φθινόπωρο τοῦ ἔτους 1226 ἢ μετὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1227»,<sup>88</sup> μὲ βάση τὰ ὅσα ἐκθέσαμε στὴν ἀρχή, τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτησις. Στὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο οἰκειότητος πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ναυπάκτου καὶ ἡ μεσολάβησις τοῦ «πνευματικοῦ υἱοῦ» Θεοδώρου Βατάτζη γιὰ τὸ αἶτημα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ἐπὶ ἐνὸς τρέχοντος κανονικοῦ ζητήματος δηλώνει, ὅπως καὶ ἡ συγγρατῆμένη εἰρωνεία τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ τὶς ἀπαραίτητες γνώσεις πού πρέπει νὰ διαθέτει ἓνας ἐπίσκοπος, ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓναν ἄπειρο ἢ ἀμόρφωτο ἐπίσκοπο.<sup>89</sup> Δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπιστολὴ νὰ ἀφορᾷ τὸν διάδοχο τοῦ Νεοφύτου, τὸν ὁποῖο ἐπέβαλε μὲ ὄρισμό ὁ Θεόδωρος Δούκας καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ δυσφορία τοῦ Ἀποκαύκου ἐμφανίζεται τόσο στὴν ἐπιστολὴ «πρὸς τὸν Βοθρωτοῦ»,<sup>90</sup> ὅσο καὶ σ' ἐκείνη πρὸς τὸν ἴδιον «τὸν βασιλέα»<sup>91</sup> Θεόδωρο Δούκα, πρὸς τὸν ὁποῖο εὐθαρσῶς λέγει ὅτι τοῦ ἐπέβληθη «ἐξ ὀρισμοῦ» του ὁ ἐν λόγῳ ἐπίσκοπος.<sup>92</sup> Ἄλλωστε ὁ Ἀπόκαυκος παραπονεῖται καὶ ἀλλοῦ στίς ἐπιστολές του, γιὰ τὶς ἐπιλογές τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἀμόρφωτων κληρικῶν.<sup>93</sup>

83. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 146, ἀριθ. 93, στίχ. 6.

84. "Ο.π., στίχ. 22.

85. Γιὰ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Κοστομοίρη μὲ τὸν Ἀπόκαυκο βλ. τώρα Δ.Β. Γόννη, "Ἰωάννης Κοστομοίρης-Μεσοποταμίτης, μητροπολίτης Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης)", *Θεολογία* 65 (1994), 757-64 (καὶ σὲ αὐτοτελές ἀνάτυπο, Ἀθήναι, 1995, σσ. 45-52). Γιὰ τὴν ἐκλογὴ του στὴ μητρόπολη Νέων Πατρῶν, ὁ.π., σσ. 781-801 (69-89), κυρίως σ. 785 (73).

86. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 144-145, ἀριθ. 91.

87. Ἐ. Βέη-Σεφερλιῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σσ. 224-25, ἀριθ. 83.

88. "Ο.π., σ. 224, ἀριθ. 83.

89. N.A. Bees, "Unedierte", σσ. 144-45, ἀριθ. 91: «ἀπὸ Γραφῆς ποιήσῃμαι τὸν ἀπόλογον ἐπερώτησον, φησί, τὸν πατέρα σου καὶ ἀναγγελεῖ σου τοὺς πρεσβυτέρους σου καὶ ἐροῦσί σοι».

90. "Ο.π., σ. 141, ἀριθ. 83.

91. "Ο.π., σσ. 141-42, ἀριθ. 84 (=Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanae*, Sbornik vizantij skichtekstov XII-XIII vekov, S. Peterburg, 1913, φωτ. ἀνατ. Leipzig, 1976, σσ. 287-88).

92. Βλ. παραπάνω, σ. 133.

93. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 74. Πρὸς Ἐ. Βέη-Σεφερλιῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 225.

Διαφορετικό κλίμα συναντούμε σ' έναν κύκλο τριῶν ἐπιστολῶν πού μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα σὺζεται ἀποσπασματικά<sup>94</sup> καὶ ἀνοίγει μιὰ νέα προβληματικὴ, ἀφοῦ τὸ ἀπόσπασμα περιέχει πολλὰ καὶ χρήσιμα στοιχεῖα. Κάτω ἀπὸ τὸ ἀνώνυμο κείμενο ὑποκρύπτεται ἕνας ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων πού ἔχει κάποια οἰκειότητα μεγαλύτερη ἀπὸ τοὺς προηγούμενους πρὸς τὸν Ναυπάκτου· αὐτὸς προσκάλεσε τὸν Ἀπόκαυκο νὰ ἐπισκεφτεῖ τὰ Ἰωάννινα, ἀλλὰ ὁ μητροπολίτης ἔχει στενότητα χρόνου ἀπὸ τὶς 3 Ἀπριλίου ἕως τὸ Πάσχα τοῦ 1227<sup>95</sup> καὶ ἡ δράση σ' αὐτὸ εἰδικὰ τὸ διάστημα γιὰ τὸν Ναυπάκτου εἶναι ἐντατικὴ. Γιατί ὁ ἐπίσκοπος καλεῖ τὸν μητροπολίτη στὴν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς του; Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἕνα νεοεκλεγέντα ἐπίσκοπο πού ἐπιθυμεῖ τὴν παρουσία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ του προϊσταμένου, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Στὴν ἐπιστολὴ μεταφέρονται χαιρετισμοὶ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Μονομάχου, τὸν «*κάλλιστον Μονομάχον*»,<sup>96</sup> ὁ ὁποῖος βοήθησε τὸν ἄρρωστο μητροπολίτη Ναυπάκτου στὴν Ἄρτα, ὅπου αὐτὸς εἶχε μεταβεῖ νὰ λάβει μέρος στὴ Σύνοδο πού ἀποφάσισε τὴ στέψη τοῦ Θεοδώρου Δούκα.<sup>97</sup> Ἡ φράση «*ἐπὶ δὲ τὰς ἐμὰς πρὸς τὸν δεσπότην τὸν Μονομάχον εὐχαριστίας πρόσθετες καὶ σὺ τὰ εὐχάριστα· πολυτρόπως γὰρ καὶ ἐθεράπευσεν ἡμᾶς καὶ ἐδεξιώσατο*»<sup>98</sup> δὲν δηλώνει μόνον χαιρετισμοὺς καὶ ἔκφραση εὐχαριστιῶν πρὸς τὸν «*δεσπότην Μονομάχον*», ἀλλὰ ὑποδηλώνει ὅτι τὰ «*εὐχάριστα*», προφανῶς τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, θὰ ἱκανοποιήσουν μὲ τὴ μεταβίβασή τους ὡς νέα τὸ οἰκεῖο πρόσωπο τοῦ Μονομάχου, οἰκεῖο καὶ στὸν Ἀπόκαυκο, ἀλλὰ καὶ στὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων.

Ἡ οἰκειότητα πού παρατηρεῖται στὸ προηγούμενο κείμενο βρίσκει τὴ συνέχειά της στὸ ἄτιτλο κείμενο τὸ ὁποῖο ὁ Ἀπόκαυκος ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων<sup>99</sup> καὶ στὸ ὁποῖο ἡ διάθεση εἶναι φιλικότερη μὲ μιὰ τάση πειράγματος τοῦ ἀποστολέα πρὸς τὸν παραλήπτη. Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων ἐξέφρασε τὴν προθυμία φαίνεται νὰ ἐπισκεφτεῖ τὸν Ἀπόκαυκο ὅταν αὐτὸς εἶχε ἄρρωστήσει στὴν περιοχὴ Λαρίσσης, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (Ἰούλιος 1227),<sup>100</sup> ἀλλὰ ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ἀμφισβητεῖ τὴν πρόθεση: «*καὶ ὄν οὐκ ἐπεσκέψω ἐν τῇ Ναυπάκτῳ, ἀρρώστοῦντα καὶ θανατῶντα καὶ κατακείμενον, τοῦτον ἐν Φθίᾳ ἠθέλησας ἐπισκέψασθαι ἔστω δὲ τοιοῦτον, οἷον ἐγράφη*».<sup>101</sup> Βρισκόμαστε σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο γνωστὴ καὶ ἐλεγχόμενη. Ὁ Ἀπόκαυκος εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴ Ναύπακτο καὶ σκοπεύει νὰ πάει στὴ Βόνιτσα στὴ συνέχεια, κι ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἄρτα. Ἐκεῖ στὴ Σύνοδο

94. Βλ. N. A. Bees, "Unedierte", σ. 158, ἀριθ. 109.

95. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 237, ἀριθ. 109, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ χρονολόγησις", σ. 156, ἀριθ. 21.

96. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 158, ἀριθ. 109, στίχ. 2-3.

97. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Ὁ χρόνος στέψεως τοῦ Θεοδώρου", σσ. 275-76.

98. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 158, στίχ. 11-13.

99. Βλ. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 142, ἀριθ. 85.

100. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 226, ἀριθ. 85. Πρβλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ χρονολόγησις", σ. 159, ἀριθ. 29.

101. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 142, ἀριθ. 85, στίχ. 4-6. Βλ. καὶ Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, ὅ.π.

τῆς Βόνιτσας (15 Αύγουστου 1227)<sup>102</sup> ὀρίζει τὸ σημεῖο συνάντησής τους μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων. Τὸ ἴδιο πρόγραμμα ἀνακοινώνει μὲ γράμμα του καὶ στὸν μητροπολίτη Λαρίσης<sup>103</sup> τὴν ἴδια ἐποχῇ.<sup>104</sup>

Ἡ οἰκειότητα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων εἶναι ἔκδηλη καὶ στὴν τρίτη ἐπιστολὴ τοῦ κύκλου. Στὸ κείμενο αὐτὸ<sup>105</sup> ὁ Ἀπόκαυκος παρακαλεῖ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων νὰ βοηθήσει, ὥστε νὰ πειστεῖ ἕνας νέος πού ἐγκατέλειψε τὴ γυναῖκα του στὴν Ἄρτα καὶ ἔφυγε πρὸς τὰ Ἰωάννινα νὰ ἐπιστρέψει στὴν οἰκογενειακὴ του στέγη· τοῦτο θὰ ἦταν ἕνα στοιχειῶδες ἐκκλησιαστικὸ καθήκον, ὅμως ἡ φράση «τὰ δὲ ἐμὰ ἐν πέδαις καὶ χειροπέδαις, οὐχ ὅτι δι' ἐνδοξότητα, ἀλλ' ὅτι ἐν ἀμαρτίαις ἐβασιλεύσαμεν»<sup>106</sup> δηλώνει ὅτι ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ἐκμυστηρεύεται σ' ἕνα οἰκεῖο πρόσωπο τὰ δεινὰ πού ὑπέστη, ἀφοῦ τὸ χωρίο αὐτὸ ὀδηγεῖται σὲ σύνδεση μὲ γεγονότα πού μνημονεύονται καὶ σὲ δύο ἀκόμη ἐπιστολές του πού χρονολογοῦνται μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1228. Πρόκειται: α) γιὰ τὴν ἐπιστολὴ «τῶ Βονδίτζης καὶ τῶ Χιμάρας»,<sup>107</sup> ὅπου γίνεται λόγος περὶ τοῦ «κατὰ Ναύπακτον ἐγκλεισμοῦ»<sup>108</sup> καὶ β) γιὰ τὴν ἐπιστολὴ «πρὸς τὸν Γοριανίτην κῆρ Νικηφόρον»,<sup>109</sup> ὅπου διεκτραγωδεῖται ἡ τάλαιπωρία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου: «καὶ κλωβὸς ὁ κατὰ Ναύπακτον ἔχει με, τὸ πυραμικὸν νοεῖς οἰκημάτιον, ἐνειργμένον τούτῳ καὶ ἐστενούμενον. Καὶ ὕδωρ πίνω συλλογμαιῶν τε καὶ ἀπόρρευτον· καὶ θαλάσσιος ὢν ἰχθυοβρωτεῖν οὐκ ἔχω, τῶν ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἀλιευτῶν ἀνθρώποις ζωγεῖν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας κεκελευσμένων. Ἐν τούτοις ἐμοὶ κατήντηκε τὰ ἐγκλήματα...». <sup>110</sup> Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὰ τρία κείμενα ἐκφράζουν τὴν ἴδια κατάσταση τῶν δεινῶν τοῦ Ἀποκαύκου στὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Δούκα,<sup>111</sup> παρὰ τὴν διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως εἰρήνευση<sup>112</sup> καὶ καταλλαγῇ, τὴν ὁποία τελικῶς ἐπιβάλλει τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Θεοδώρου Δούκα (Μαΐου α' 1228).<sup>113</sup>

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὸ ἔτος 1226/1227 μέχρι τὴν ἐποχῇ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος παραιτεῖται ἀπὸ τὸν θρόνο τῆς Ναυπάκτου ἄλλα κείμενα πού νὰ συνδέουν τὴ σχέση του μὲ τὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων δὲν διαθέτουμε, πλὴν ἴσως ἐνὸς ἀποσπασματικοῦ γράμματος<sup>114</sup> μὲ τὸ ὁποῖο ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου παρακαλεῖ ἕναν ἀνώνυμο ἀποδέκτη νὰ διευθετήσει ὡς

102. Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, ὁ.π. σσ. 158 καὶ 162.

103. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 138, ἀριθ. 78.

104. Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, ὁ.π., σσ. 159-60, ἀριθ. 30.

105. N.A. Bees, "Unedierte" σσ. 148-49, ἀριθ. 97.

106. Ὁ.π., σ. 149, στίχ. 11-12.

107. Ὁ.π., σ. 134, ἀριθ. 74. Βλ. καὶ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 218, ἀριθ. 74.

108. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 134, ἀριθ. 74, στίχ. 6-7.

109. Ὁ.π., σσ. 102-103, ἀριθ. 46.

110. Ὁ.π., σ. 103, στίχ. 33-37. Βλ. καὶ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 198.

111. Βλ. Σ.Κ. Κίσσα, "Σχόλια σὲ ἕνα σιγίλλιο", σσ. 182-85.

112. N.A. Bees, "Unedierte", σσ. 164-65, ἀριθ. 2.

113. V.G. Vasilievskij, "Epirotica Saeculi XIII", *IV* 3(1896), 250-254, ἀριθ. 2, καὶ κυρίως σ. 252, στίχ. 30-35. Βλ. καὶ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Ὁ χρόνος στέψεως", τοῦ Θεοδώρου, σ. 278.

114. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 142, ἀριθ. 86.

δισαυτητής τήν όρισθήτση ένός «παροικιοκώ» κτήματος τής έπισκοπής Ίωαννίνων, δηλαδή αύτου του «Μεγάλου άρχιστρατήγου»,<sup>115</sup> και των συνορούντων δημοσίων κτημάτων χωρίς να βλάψει τα έκκλησιαστικά όρια τής έπισκοπής. Πρόκειται προφανώς για έξυτηρήτση που ζητά από το φιλικό πρόσωπο του «μεγάλου λογαριαστού» για τή στήριξη των δικαιωμάτων του έπισκόπου Ίωαννίνων επί θεμάτων όρισθήτσης με συνοούντα κτήματα,<sup>116</sup> προφανώς καλλιεργούμενα άμφοτέρα από «παροίκους».

Διερωτάται κανείς γιατί τόσο ένδιαφέρον του μητροπολίτη προς τα δίκαια του έπισκόπου Ίωαννίνων; Είμαι εύλογο όμως να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για τα συμφέροντα ένός φιλικού προσώπου που κατέχει αύτην τήν περίοδο τήν έπισκοπική έδρα των Ίωαννίνων, κι ένα τέτοιο οικείο πρόσωπο αναγνωρίζουμε στον άώνυμο έπίσκοπο που από τήν Άνοιξη του 1227 προσκαλεί τον Άπόκαυκο στα Ίωάννινα<sup>117</sup> και που από το ύφος των έπιστολών αύτη ή οικειότητα παραμένει, τόσο στα καθημερινά (όπως ή προμήθεια χαρτιού και κηρίου),<sup>118</sup> όσο και στα έσώψυχα (όπως ή έξομολόγηση των δεινών<sup>119</sup> ή οι διαμεσολαβήσεις σε τρίτους).<sup>120</sup>

Η άτυχής κατάληξη των προσπαθειών του Θεοδώρου Κομνηνού να καταλάβει τον άυτοκρατορικό θρόνο του Βυζαντίου και ή ήττα του στην Κλοκότνιτσα (9 Μαρτίου 1230) θα έπηρέασε όπωσδήποτε τα σχέδια του μητροπολίτη Ναυπάκτου, αλλά δεν τον κατέβαλε, όπως πιστεύουν οι σύγχρονοι έρευνητές.<sup>121</sup> Μόνον ύστερα από τή στροφή του δεσπότη Μανουήλ Δούκα προς τον πατριάρχη Γερμανό Β΄ (άνοιξη-καλοκαίρι 1232) με πρόθεση να δοθεί τέλος στη διαμάχη ανάμεσα στις έκκλησίες Ήπειρου και Νίκαιας ό Άπόκαυκος παίρνει τή μεγάλη άπόφαση να παραιτηθεί και να μονάσει.<sup>122</sup> Τότε άνοίγεται ένας β΄ κύκλος έπιστολών προς τον οικείο και φίλο έπίσκοπο Ίωαννίνων, κείμενα που έξακολουθούν να είναι θερμά και ανθρώπινα.

Η πρώτη από αύτη τήν ύπομάδα των έπιστολών σώθηκε κολοβή: στις δύο σειρές όμως που μάς παραδόθηκαν φαίνεται ή έγνοια του έπισκόπου μας για τον «άμαρτωλό» πλέον μοναχό Άπόκαυκο – «Ίωαννίκιο»: «τά ζυγοφλάσκια έδεξάμεθα, τίμια δέσποτα, χρείαν δε τούτων ούκ είχομεν· όμως χρηστά ήμιν πάντα τα παρά σου...».<sup>123</sup>

115. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ίωάννης Άπόκαυκος, σ. 255, άριθ. 144. Τα όσα ό Λαμπρόπουλος (ό.π., σ. 160 σημ. 149) γράφει σχολιάζοντας το θέμα βρίσκονται μάλλον εκτός πραγματικότητας, αφού ό «άρχιστρατήγος» δεν είναι πρόσωπο και «προνοιάριος», αλλά ναός, άφιερωμένος στον Ταξιάρχη Μιχαήλ, πιθανότατα ό μητροπολιτικός ναός των Ίωαννίνων (βλ. έπόμενη σημείωση).

116. Ό Α. Βρανούσης, Ίστορικά και τοπογραφικά του μεσαιωνικού κάστρου των Ίωαννίνων, Άθήναι, 1968, σσ. 27-37, έχει προσδιορίσει τήν όνομασία του μητροπολιτικού ναού και τις τύχες του. Ό ναός του μεγάλου Άρχιστρατήγου τής έπισκοπής των Ίωαννίνων αναφέρεται και σε σημείωμα χειρογράφου του 13ου αί. (ό.π., σ. 28).

117. Βλ. Ν.Α. Bees, «Unedierte», σ. 158, άριθ. 109.

118. Ό.π., στίχ. 8: «κηρίου δε και χαρτίων έν τώ παρόντι ούκ επιδέομαι».

119. Ό.π., στίχ. 2: «τοις κατά τήν Ναύπακτον λυτηροίς».

120. Ό.π., σ. 142, άριθ. 86, στίχ. 7: «και σε τον κατασάντα τούτων διαιτητήν».

121. Βλ. παραπάνω, σσ. 125 κ.έ.

122. Βλ. παραπάνω, σ. 126.

123. Ν.Α. Bees, «Unedierte», σ. 145 άριθ. 92. Βλ. και Έ. Βέη - Σεφερλή, «Προσθήκαι και παρατηρήσεις», σ. 231, όπου ή χρονολογική τοποθέτηση του κειμένου «μετά το έτος 1229» και «εκ των άρχών αύτης τής περιόδου» δεν προσεγγίζουν το πραγματικό χρονικό πλαίσιο τής έπιστολής.

Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων νοιάζεται καὶ ἐκπληρώνει τὰ αἰτήματα τοῦ πρώην μητροπολίτη καὶ νῦν μοναχοῦ φίλου του. Εἶναι ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ Ἀπόκαυκος στέλνει μιὰν ὄψιμη ἐπιστολὴ πρὸ τοῦ ἐπερχομένου χειμῶνος τοῦ ἔτους 1232/1233, στὴν ὁποία ὁ πανέξυπνος ἀρχιερέας-μοναχὸς καταθέτει δύο ἐκπληκτικὲς διαπιστώσεις κι ἄλλες τόσες σημαντικὲς μαρτυρίες ποὺ λειτουργοῦν θαυμάσια ὡς σήματα, γιὰ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τέλεια τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴ μοναχικὴ ἀντίσταση ἐνὸς πεισματικοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς γέροντος σοφοῦ ἀπὸ τὴ μιά, ἀλλὰ καὶ ὡς νέες ἀφετηρίες γιὰ τὴ συνέχιση τῆς προβληματικῆς μας ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Στὴν ἐπιστολὴ «τῷ ἁγιωτάτῳ Ἰωαννίνων ὁ ἁμαρτωλὸς ποτὲ Ναυπάκτου»<sup>124</sup> ἡ φράση «ζῶ καὶ ἐγὼ διάγων ἐν Κοζύλῃ καὶ ὑπομένω τὰς ἐξαρχικὰς ἀπειλὰς καὶ τοὺς ἐν γράμμασι προπηλακισμούς»<sup>125</sup> δὲν ἀναφέρεται μόνο στὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἐκλεγμένου (Νίκαια 6 Αὐγούστου 1232) πατριαρχικοῦ ἐξάρχου στὴν Ἠπειρο Χριστοφόρου Ἀγκύρας, τοῦ ὁποῖου εἶναι γνωστὴ ἡ δράση ἅμα τῇ ἀφίξει στὴν περιοχῇ,<sup>126</sup> ἀλλὰ καὶ στὰ γραφόμενα τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ Β' πρὸς τὸν δεσπότην Μανουὴλ Δούκα: «ὁ δὲ μετ' αὐτὸν οὐκ ἔτι, ἀλλ' εὐθετα πάντα ἐκείνῳ καὶ ὁμαλά, καὶ βίον εὐδαίμονα καὶ πολυχρόνιον ἐξανύσας μετὰ λιπαροῦ γήρως ἔτι τῇ τοῦ βίου θαλάττῃ ἐμπλέειν ἐπιφημιζέται καὶ σοφὸς ὢν καὶ φρένα περιβεβλημένος βαθεῖαν τε καὶ ἔλλογον, καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῷ ἀερίῳ ἐλλιμνασμῷ νηχομένων κατασοφίζεται πειρατῶν, καὶ τὸ μέλαν τῶν μοναχικῶν ἀμφιαμάτων καθυποδύεται, ὡσπερ τινὰ νύκτα βαθεῖαν εἰς φῶς ἀνέσπερον παραπέμπουσιν, τὰ πάναγρα τῶν ἀερίων πνευμάτων διαδραῖναν πραγματευόμενος»<sup>127</sup> λόγια πού, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τωμαδάκης, «δὲν στεροῦνται εἰρωνείας».<sup>128</sup> Τὴν εἰρωνεία αὐτὴ τὴν ἔχει ὡς γραπτὸ προφανῶς ἐμπρὸς τοῦ ὁ «ἔχων σῶας τὰς φρένας» Ἀπόκαυκος, τὴν ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀδύναμος πλέον ἱεράρχης-μοναχὸς καὶ ἀνταποκρίνεται στὴν ὕβριν τοῦ Πατριάρχη.

Στρέφεται ὅμως, μέσα σὲ μιὰ ψυχολογικὴ κατάσταση τέλειαις ἀπομόνωσης ἀπὸ τοὺς φίλους ποὺ τὸν περιτριγύριζαν σὲ καιροὺς δόξης του, στὴν ἀνθρωπιὰ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνοι φίλου, τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Ἡ τραγικότητα τῆς φράσης «σὺ μόνος ὑπελείφθης ἡμῖν εἰς παράκλησιν, μὴ λήγης καὶ γράμμασιν ἡμᾶς παρακαλῶν καὶ μηνύμασιν»<sup>129</sup> δηλώνει τὴν ἀπόγνωση τοῦ γηραιοῦ «ποτὲ Ναυπάκτου». Μόνο του στῆριγμα θεωρεῖ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν ὁποῖο ζητᾷ νὰ τοῦ σταλοῦν «δέρματα ἀλωπέκων»,<sup>130</sup> πληρώνοντας 3 ὑπέρπυρα προκειμένου ν' ἀντιμετωπίσει τὸν ἐπερχόμενο προφανῶς χειμῶνα, γέροντας ὄντας, ἀσθενικὸς

124. Ed. Kurtz, "Christophoros von Ankyra", σσ. 140-41, ἀριθ. 6.

125. Ὁ.π., στίχ. 3-4.

126. Βλ. παραπάνω, σημ. 63.

127. F. Miklosich - J. Müller, *Acta et Diplomata Graeca*, τόμ. III, σσ. 62-65, κυρίως σ. 63, στίχ. 15-23.

128. N.B. Τωμαδάκης, *Οἱ Λόγιοι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας*, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 34 καὶ σημ. 2. Τὴν τραγικότητα τῶν στιγμῶν περιγράφει καὶ ὁ Π. Πολάκης, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 83-84, μὲ ἀφορμὴ τὰ λόγια τοῦ Ἀποκαυκοῦ: «ζῶ καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ διάγων καὶ ὑπομένω τὰς ἐξαρχικὰς ἀπειλὰς καὶ τοὺς ἐν γράμμασι προπηλακισμούς» (ὅ.π., σ. 84, σημ. 1).

129. Ed. Kurtz, "Christophoros von Ancyra", σ. 140, ἀριθ. 6, στίχ. 6-8.

130. Ὁ.π., στίχ. 8-9. Πρὸβλ. Β. Κατσαροῦ, "Ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὸ 'Δεσποτάτο'", σσ. 650-51 καὶ σημ. 157.

καί τρεμουλιάρης. Τὸ γράμμα αὐτὸ ἔχει τοποχρονολογικὴ ταυτότητα καὶ ἴσως αὐτὸ ἐπηρέασε ὅλη τὴν ἔρευνα γιὰ νὰ θεωρήσει ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἄραξε στὴ μονὴ Κοζύλης<sup>131</sup> στὴν Ἡπειρὸ ἕως τὸν θάνατό του. Ἀλλὰ τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά.

Ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1232, διάστημα στὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ὠδηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων πρὸς τὸν μοναχικὸ βίον, ὁ Ἀπόκαυκος ἐνδιαφέρεται νὰ βρεῖ ὁ ἴδιος καὶ νὰ ἐπιβάλει τὸν διάδοχό του στὴ Ναύπακτο. Τὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς του εἶχε βέβαια τὴν προῖστορία του, ὅταν ὁ ἴδιος ἀντιλαμβάνεται τὰ σχέδια τοῦ Ἰωάννου Κοστομοίρη καὶ τίς διαθέσεις του γιὰ τὴ διαδοχὴ στὴ Ναύπακτο. Αὐτὸ ἀποτέλεσε τότε καὶ τὴ βασικὴ αἰτία στὴ διαταραχὴ τῶν καλῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν.<sup>132</sup> Στὰ βασικὰ πλάνα ἢ σενάρια γιὰ τὴ διαδοχὴ του ὁ Ἀπόκαυκος περιλαμβάνει ὡς κατάλληλο πρόσωπο πού θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν διαδεχτεῖ τὸν ἀγαπητό του φίλο ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων μὲ τὸν ὁποῖο ἐξακολουθεῖ νὰ ἀλληλογραφεῖ.

Μία ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων<sup>133</sup> στὴν ὁποία ἀποτυπώνεται ἡ δύσκολη κατάσταση πού βρέθηκε, ὅχι γιὰ πρώτη καὶ μόνη φορά, χτυπημένος ἀπὸ τίς ἀρρώστιες του ὁ «ποτὲ Ναυπάκτου», θεωρήθηκε τὸ «κύκνειον ἄσμα»<sup>134</sup> τοῦ Ἀποκαύκου. Μοιάζει πράγματι νὰ εἶναι γραφὴ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ἀπὸ τὴ μονὴ Κοζύλης, ἀλλὰ ὁ γηραιὸς μητροπολίτης-μοναχὸς ἀποδεικνύεται ἐφτάψυχος!

Ἐνας νέος κύκλος ἐπιστολῶν πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων ἐγγίζει ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο προβληματισμοῦ καὶ ἡ ὅλη ἐξέλιξη προσλαμβάνει μιὰν ἄλλη διάσταση ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ Ἀπόκαυκος ὄχι μόνον ἐπιβιώνει ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς Κοζύλης, ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἐλέγχει ὡς ἕνα σημεῖο καὶ τὰ τῆς διαδοχῆς του. Στὴν πρώτη ἀπὸ αὐτὴ τὴ σειρά τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου «τῶ ἀγνωτάτῳ ἀγαπητῶ δεσπότη μου τῶ Ἰωαννίνων ὁ ἀμαρτωλὸς Ἰωαννίκιος»<sup>135</sup> ὁ Ἀπόκαυκος, ἀφοῦ ξαναθυμίζει καὶ ξανατονίζει τὴ σχέση εὐεργεσίας - εὐγνωμοσύνης πού συνδέει τοὺς δύο ἀνδρες, γράφει: «ἤκουσας πάντως ὡς ὁ Ναυπάκτου ἀπεβίω· τί γοῦν χρὴ πράττειν ἡμᾶς; καθεύδειν ἢ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἐμῆς ἐκκλησίας ἐρηγορέναι;».<sup>136</sup> Παροτρύνει στὴ συνέχεια τὸν ἐπίσκοπο φίλο του νὰ ἀποδείξει τὴν εὐγνωμοσύνη στὸν εὐεργέτη του, ἀντιδρώντας μὲ τρόπο δυναμικὸ καὶ γρήγορο στὴ νέα κατάσταση «γράφων ὑπὲρ ἡμῶν βασιλεῖ καὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ δυνατοῖς»,<sup>137</sup> τοποθετώντας τὸν ἐνώπιον τῶν εὐθυνῶν του: «εἰ δ' ἀποφήσεις τοῦ ἐπισκόπου τὴν ζήτησιν, ἐγὼ μὲν ἡσυχάσω, σὲ δὲ ὁ καιρὸς ἐλέγξει τῆς ἀφ' ἡμῶν εὐεργεσίας ἀμνήμονα».<sup>138</sup>

131. Βλ. Κ. Λαμπρόπουλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 258, ἀριθ. 152.

132. Βλ. Δημ. Β. Γόνη, «Ἰωάννης Κοστομοίρης-Μεσοποταμίτης», σσ. 763-64 (51-52), 770-72 (58-60).

133. N. A. Bees, "Unedierte", σ. 148, ἀριθ. 96.

134. Βλ. Κ. Λαμπρόπουλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 259, ἀριθ. 156. Πρβλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 232, ἀριθ. 96: «Τοῦτο εἶναι πιθανῶς τὸ τελευταῖον διασωθὲν ἡμῖν κείμενον τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, χρονολογεῖται δὲ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του († 1233/1235);».

135. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 121, ἀριθ. 66.

136. Ὁ.π., στίχ. 5-7.

137. Ὁ.π., στίχ. 8.

138. Ὁ.π., στίχ. 8-10.

Τὰ γραφόμενα στὸ κείμενο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς εἶναι, νομίζω, πολὺ σημαντικὰ καὶ θέτουν ζητήματα τὰ ὁποῖα ἡ ἔρευνα δὲν πρέπει νὰ τὰ προσπερνᾷ χωρὶς βάσανο. Ἡ φράση «τὰ τῆς εὐεργεσίας μνημονικά» παραπέμπει ἀσφαλῶς καὶ σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ «τοῦ Ἰωαννικίου [=Ἰωάννου Ἀποκαύκου, πρώην Ναυπάκτου] πρὸς τὸν Ἰωαννίνων».<sup>139</sup> Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ἐπισημαίνει ὀρθῶς ὅτι ἡ παραπάνω φράση «ἀναφέρεται εἰς τὰς προγενεστέρας προσπάθειας τοῦ Ἀποκαύκου, ὄντος ἀκόμη μητροπολίτου Ναυπάκτου, διὰ τὴν χειροτονίαν τούτου ὡς ἐπισκόπου Ἰωαννίνων καὶ οὐχὶ ἄλλου τινός, ὑποδειχθησομένου ὑπὸ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας».<sup>140</sup> Τὸ κείμενο δηλώνει ἐπίσης καὶ «τὰ τῆς ἀγάπης ἐνδεικτικά»,<sup>141</sup> γιὰ τὰ ὁποῖα παραπονεῖται ὁ Ἀπόκαυκος ὅτι ὁ ἀγαπημένος του ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων δὲν φροντίζει καθόλου («Σοὶ δὲ ἄρα φροντίς περὶ ἡμῶν οὐδεμία»)<sup>142</sup> γιὰ τὰ συμφέροντά του (τους), γιὰ νὰ καταλήξει σὲ παρότρυνση: «ἀλλ' ἀνάστηθι καὶ ὑψωθείτω ἡ χεὶρ σου... καὶ λοιπὸν γρηγόρησον ἀπάρτι τὴν ἐνδεχομένην ἐγρήγορσιν».<sup>143</sup> Οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι καὶ ἐκδικοῦνται τοὺς ἀμελεῖς: «εἰ γὰρ ψυχαὶ τῶν πραγμάτων εἰσὶν οἱ καιροί, οὗτοι δὲ ψυχῶν τύχωσιν ἀμελῶν, θνήσκουσι μὲν αὐτοὶ καὶ ὑπὸ τῆς ἀμελείας νεκροῦνται τῶν ὡσανεὶ κοιμωμένων».<sup>144</sup> Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ναυπάκτου παροτρύνει τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων νὰ κινηθεῖ γιὰ τὴν μητρόπολη τῆς Ναυπάκτου, ἡ ὁποία αὐτὴ τῇ στιγμῇ παραμένει ἔδρα κενή. Ὁ λόγος εἶναι ἕνας καὶ μοναδικός: «... ὁ Ναυπάκτου ἀπεβίω».<sup>145</sup>

Ἡ φράση «ἤκουσας πάντως ὡς ὁ Ναυπάκτου ἀπεβίω» δὲν ἔχει ἀπασχολήσει ἰδιαίτερα τὴν ἔρευνα. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ φράση λειτουργεῖ στὸν ἄξονα μιᾶς ἰσορροπῆς ἀμφισημίας. Ἡ ἔρμηνεία μπορεῖ νὰ στραφεῖ σὲ δύο κατευθύνσεις: α) πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κυριολεκτικῆς σημασίας καὶ β) πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀλληγορικῆς ἔρμηνείας. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Ἀπόκαυκος λέει στὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς του ὅτι «θὰ ἔφτασε στ' αὐτιά του ὅτι ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου πέθανε»: αὐτὴ ἡ λέξη ὑποδηλώνει κυριολεκτικὰ ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου στὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου ἀπεβίωσε καὶ τὸ νέο παρακινεῖ τὸν Ἀπόκαυκο νὰ παροτρύνει τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων νὰ κινηθεῖ γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἔδρα τοῦ τεθνεῶτος μητροπολίτη. Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ δεῖ κανεὶς τὸ νόημα τοῦ κειμένου ἐντελῶς διαφορετικά, μὲ τὴν ἀλληγορικὴ διάσταση. Ὁ «θάνατος» τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου εἶναι συμβολικὸς καὶ ἀναφέρεται στὴν «πτώση» τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀποκαύκου· ἐπομένως ἡ κίνηση θὰ πρέπει νὰ καλύψει τὸ κενὸ τοῦ παραιτηθέντος μητροπολίτη μὲ τὴν ἐπιλογή τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Ἄν ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς ὑποθέσεις μεγαλύτερη πιθανότητα ἀκρίβειας συγκεντρώνει ἡ θετικὴ, κυριολεκτικὴ ἔρμηνεία, τότε βρισκόμαστε πράγματι μπροστὰ στὸ γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ ἐκλεγέντος, μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ἀπο-

139. Ὁ.π., σσ. 146-47, ἀριθ. 94.

140. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 232, ἀρ. 94.

141. N.A. Bees, «Unedierte», σ. 146, ἀριθ. 94, στίχ. 5.

142. Ὁ.π., στίχ. 3.

143. Ὁ.π., σ. 147, ἀριθ. 94, στίχ. 11-13.

144. Ὁ.π., σ. 146, ἀριθ. 94, στίχ. 9- σ. 147, στίχ. 11.

145. Βλ. παραπάνω, σ. 140, σημ. 136.

καύκου, Νικήτα Χωνιάτη,<sup>146</sup> επομένως ξανατίθεται ζήτημα διαδοχής. Και σ' αυτή τήν περίπτωση όμως ή φράση «γράφων ὑπέρ ἡμῶν βασιλεῖ καὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ δυνατοῖς»<sup>147</sup> εἶναι ἐπίσης προβληματική· ἡ διαμεσολάβηση τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων πρὸς τὸν “βασιλέα” Μανουὴλ Δούκα καὶ στὰ ἰσχυρὰ πρόσωπα πού βρίσκονται κοντά του ἀφορᾶ τὸ πρόσωπό του ἢ τὸ πρόσωπο τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ μιὰ προσπάθεια “παλινόρθωσης” στὴν μητρόπολή του; Ἡ δεύτερη κατεύθυνση, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἀπὸ ἀνάλογα φαινόμενα στὸ Βυζάντιο, φαίνεται νὰ ἐξασθενίζει μπροστὰ στὴν ἐρμηνεία τοῦ “ὑπέρ ἡμῶν”<sup>148</sup> μὲ διασταλτικὴ σημασία ταυτότητας τῶν συμφερόντων τοῦ Ἀποκαύκου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων σ' ἓναν κοινὸ στόχο, τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ναυπάκτου, πού μὲ τὴ θέλησή του ὁ γέροντας πρώην μητροπολίτης προσβλέπει στὸ πρόσωπο τοῦ φίλου του ἐπισκόπου. Εἴτε ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα εἴτε ἀλλιῶς, ἡ χρεῖα τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ναυπάκτου μᾶς ὀδηγεῖ ἀπὸ χρονολογικὴ ἀποψη πέρα ἀπὸ τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος βρισκόταν στὴ μονὴ Κοζύλης. Τὰ γεγονότα δηλαδὴ διαδραματίζονται σὲ ἄλλον χωρὸ καὶ σὲ χρόνο μεταγενέστερο. Παρὰ τίς ἀπεγνωσμένες ἐκκλήσεις τοῦ Ἀποκαύκου ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ἄγνωστο γιὰ ποιούς λόγους, δὲν κινεῖται πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Προτιμᾷ τὴ σιγή.

Στὴν ἐπιστολὴ «τῷ Ἰωαννίνων ὁ ἀμαρτωλὸς ποτε Ναυπάκτου»<sup>149</sup> ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων ὄχι μόνον φαίνεται ὅτι δὲν ἀπαντᾷ, ἀλλὰ ἀπεναντίας ἀποφεύγει τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν Ἀπόκαυκο, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἔχει μετακινήθῃ καὶ βρίσκεται στὴν Ἄρτα: «ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοί σου ἐρχόμενοι ἐν Ἄρτῃ οὐδὲ προσόψεως ἀξιοῦσιν ἡμᾶς· καὶ ἔκειτό μοι ἐν γῆρα λυγρῷ μὴ μόνον ἀρρώστιαίς καταδαμάζεσθαι, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν ἀγαπητῶν ἀποστροφῇ τὸ πλεον καταμαραίνεισθαι».<sup>150</sup> Δὲν ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν Ἄρτα (συμφιλιωμένος πιά καὶ μὲ τὸν ἐπίσκοπο τῆς πόλης αὐτῆς)<sup>151</sup> νὰ ἀπηρῆθνε καὶ ἐκεῖνη τὴν ἐπιστολὴ πού χαρακτηρίστηκε «κύκνειο ἄσμα».<sup>152</sup> Ἀλλὰ ὁ Ἀπόκαυκος φαίνεται ὅτι ἐπιβίωσε καὶ ζεῖ τώρα τὴν ἀνεξήγητη διακοπὴ τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων. Ἴσως αὐτὸ πού συνέβη στὴ συνέχεια ἐξηγεῖ τὴν παρατεταμένη ἢ καὶ τὴν ὀριστικὴ σιγὴ τοῦ ἀποδέκτη τῶν ἐπιστολῶν: ὁ θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων.

Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος ἐπιβίωσε γιὰ νὰ ζήσει τὸν θάνατο τοῦ ἀγαπημένου του φίλου. Κι ὅπως ὁ ἴδιος ἔγραφε ἀλλοῦ, προκειμένου γιὰ τὸν θάνατο τοῦ φίλου του ἐπισκόπου Ἀγγελώου Εὐσταθίου, «εἰ πρὸς ὥρας οἱ νέοι ἀρπάζονται, ποίων ἔσται τὸ γῆρας ἐλπίδων, ἢ ὅτι καὶ νέκρωσιν ἐπισύρεται καὶ λίθω καλύπτεται»,<sup>153</sup> ἔτσι συνέβη καὶ στὴν περίπτωση τοῦ εὐεργε-

146. F. Miklosich-J. Müller, *Acta et Diplomata graeca*, III, σ. 61, στίχ. 12-13.

147. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 121, ἀριθ. 66, στίχ. 8.

148. Δὐτόθι.

149. Ὁ.π., σ. 149, ἀριθ. 98.

150. Ὁ.π., στίχ. 5-8.

151. Γιὰ τὸ χρονικὸ τῆς ἀντιδικίας μὲσω τῶν κειμένων καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας βλ. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σσ. 165-68.

152. Βλ. παραπάνω, σ. 140, σημ. 134.

153. Βλ. S. Pétridès, “Jean Apokaukos”, σ. 4 (72), ἀριθ. II, στίχ. 13-14.

τηθέντος αγαπητοῦ προσώπου και μόνου πιστοῦ φίλου στὴ μοναχικὴ του δοκιμασία, τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων.

Γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων διαθέτουμε σαφεῖς πληροφορίες ἀπὸ ἓνα κείμενο ποῦ θεωρεῖται κλειδὸ γιὰ τὸ ὅλο θέμα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀνεπίγραφο κείμενο,<sup>154</sup> τὸ ὁποῖο προβληματίσει γιὰ τὴν ἀπόδοσή του στὴ γραφίδα τοῦ Ἀποκαύκου και ὀδήγησε τὴν Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα «ὅτι ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς δὲν εἶναι πάντως ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ὡς ἀναγράφει ὁ D.M. Nicol, σ. 221, παρανοήσας τὰ ὑπὸ τοῦ Ν. Βέη (Λέων, σ. 190), γραφόμενα. Ἀλλὰ περὶ τούτων διεξοδικῶς ἄλλοτε».<sup>155</sup> Μᾶς ἀφήνει στὴν ἐκκρεμότητα τοῦ ζητήματος ἡ ἴδια ἐρευνητριά. Μποροῦμε ὅμως νὰ προσεγγίσουμε τὰ δεδομένα τοῦ κειμένου, και ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ μελέτη συναγοῦμε τὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις:

α) Τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται πράγματι ὁ Ἀπόκαυκος δὲν εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων. Ὁ μητροπολίτης-μοναχὸς Ἰωάννης Ἀπόκαυκος προσφωνεῖ τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὶς φράσεις «ἄγιε, κύριέ μου και ἀντιλήπτωρ».<sup>156</sup> Ὑποκρύπτεται λοιπὸν ἓνα πρόσωπο ποῦ στάθηκε ἀρωγὸς στὸν Ἀπόκαυκο: «ὅτι μὲν γάρ σε καθ' ἐκάστην φαντάζομαι και εὐεργέτην ἔχω και ἀντιλήπτορα και προσδοκῶ καθημέραν ἐντυχεῖν σοι και τῶν σῶν καταπολαῦσαι ἡδυτάτων ὑπὲρ μέλι προσλαλιῶν».<sup>157</sup>

β) Στὸ κείμενο γίνεται λόγος γιὰ ἓνα πρόσωπο ποῦ πέθανε και γιὰ τὸ ὁποῖο τὸ κείμενο λειτουργεῖ ὡς παραμυθητικὴ ἐπιστολὴ σ' ἓναν ἀποδέκτη ὁ ὁποῖος συνδέεται μὲ τὸ πρόσωπο ποῦ πέθανε, ὅπως και ὁ ἀποστολέας Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἀδελφὸς τοῦ θανόντος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ χωρία «τὸν τοῦ ἀδελφοῦ χωρισμόν»<sup>158</sup> και «τὸν σὸν ἐστέρημαι ἀδελφόν».<sup>159</sup> Ὁ τεθνεὺς ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Ἀποκαύκου («και Πυλάδης ἕτερος και Ὁρέστης ταῖςδε ταῖς ἡμέραις και ἡμεῖς ἀνεφάνημεν»,<sup>160</sup>) σὲ σημεῖο μάλιστα ποῦ ὁ ζωντανὸς Ἀπόκαυκος νὰ ἀναρωτιέται: «ἵνα τί μὴ και αὐτὸς τῷ ἐμῷ δεσπότη συνετεθνήκειν και τῷ τάφῳ συνώκησα!».<sup>161</sup> Γιὰ τὸν Ἀπόκαυκο ὁ μακαρίτης ἦταν παρηγοριά, τιμὴ και καμάρι ποῦ θὰ προτιμοῦσε ὁ ἴδιος τὸ «συναριθμεῖσθαι τοῖς νεκροῖς»<sup>162</sup> παρὰ τὸ «συντετάχθαι τοῖς ζῶσι... και μὴ βλέπειν ἐν γῆ τὸν ἡμεδαπὸν παρακλήτορα».<sup>163</sup> Ὁ μακαρίτης ἀδελφὸς τοῦ ἀποδέκτη ἦταν ἐλπίδα γιὰ τὸν γηραῖο και ἄρρωστο μητροπολίτη, ὁ μόνος ποῦ ἀλληλογραφοῦσε μαζί του και χάθηκε· μαζί του συναπηύλαυσε ἀμοιβές και «σὺν ἐκείνῳ πα-

154. N.B. Bees, "Unedierte", σσ. 147-48, ἀριθ. 95.

155. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθήκαι και παρατηρήσεις", σ. 232.

156. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 147, ἀριθ. 95, στίχ. 1.

157. Ὁ.π., στίχ. 5-8.

158. Ὁ.π., (σ. 148), στίχ. 33.

159. Ὁ.π., (σ. 147), στίχ. 9.

160. Ὁ.π., στίχ. 14-15.

161. Ὁ.π., στίχ. 13-15.

162. Ὁ.π., στίχ. 11.

163. Ὁ.π., στίχ. 11-12.

τειν αὐλάς τὰς οὐρανίους συνηριθμήθην»:<sup>164</sup> τώρα ὁ Ἀπόκαυκος μὲ τὸ θάρρος τῆς ἀρετῆς ἐκείνου καὶ τῆς ἀγάπης ποὺ ἔτρεφε γι' αὐτὸν ἐλπίζει ν' ἀνταμωθεῖ μαζί του στὸν οὐρανό.

γ) Ἡ τρίτη διαπίστωση εἶναι καὶ ἡ σημαντικότερη: ὁ Ἀπόκαυκος προόριζε τὸν μακαριότη γιὰ τὸ διαδοχό του στὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου: «Τὶ δ' ἂν φαίης, ἐπὶν καὶ ψῆφον ἄλλην ἐθεώρου καὶ χειροτονίαν τελουμένην εἰς Ναύπακτον! οἷαν τότε τὴν καρδίαν εἶχον ἐγώ! Ὅποιά μοι τὰ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν προχέοντο δάκρυα, Ναυπάκτου μὲν ἀκούων τὸν ἀναγορευόμενον, πάντοσε δὲ περισκοπῶν καὶ μὴ τὸν ἐκεῖνον καθορῶν Ναυπάκτου τὸν εὐεργέτην μου!».<sup>165</sup>

Δὲν χρειάζεται, νομίζω, περισσότερη ἀνάλυση, γιὰ νὰ φανεῖ ὅτι στὴν παραμυθητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου ὁ ἀποδέκτης εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἐπισκόπου, τὸν ὁποῖο προόριζε ἢ παρακινούσε γιὰ διάδοχο τοῦ κενοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ναυπάκτου, ἀλλ' ὁ θάνατος ἀνέκοψε τὰ σχέδια. Ποιὸς θὰ τό'λεγε, λοιπόν, ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος θὰ'κουγε τὴ χειροτονία ἐνὸς νέου Ναυπάκτου καὶ αὐτὸς δὲν θὰ ἦταν ὁ φίλος, ὁ εὐεργέτης του, ὁ δεσπότης (ἐπίσκοπος) τοῦ ὁποῖου ὁ ἀδελφὸς του ὑπῆρξε «ἅγιος, κύριος καὶ ἀντιλήπτωρ» γιὰ τὸν Ἀπόκαυκο; Ποιὸς εἶναι ὁ ἀποδέκτης αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα;

Ἐξετάζοντας ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ τίς ἐμφανιζόμενες στὰ κείμενα συντυχίες ὁδηγεῖται κανεὶς γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος ταύτισης τοῦ ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς σὲ δύο καὶ μόνο περιπτώσεις γνωστῶν ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀποκαύκου ἀδελφῶν ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἓνας νὰ ἔχει προσβάσεις στὴν κοσμικὴ ἐξουσία καὶ ὁ ἄλλος νὰ εἶναι κληρικὸς-ἐπίσκοπος, προσβλέποντας μάλιστα στὸ θρόνο τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου:

α) Στὴν περίπτωσι τοῦ ἀποδεδειγμένου ζεύγους τῶν ἀδελφῶν Γεωργίου καὶ Νικήτα Χωνιάτη, γιὰ τὸ ὁποῖο γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἓνας ἦταν πρωτοβεστιαρίτης τοῦ Μανουὴλ Δούκα, καὶ ἐπομένως εἶχε τὴν πρόσβαση στὴν κοσμικὴ ἐξουσία, καὶ ὁ ἄλλος, ὅπως πιστεύεται γενικά, ὑπῆρξε διάδοχος τοῦ Ἀποκαύκου.<sup>166</sup> Ἄν ἡ ταύτιση στραφεῖ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, τότε ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος ἔφτασε νὰ δεῖ καὶ τὸν θάνατο τοῦ νεότερου φίλου,<sup>167</sup> ἀνεψιοῦ τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτη, καὶ θὰ προϋπέθετε βραχεία παραμονὴ τοῦ Νικήτα στὴ Ναύπακτο, κατὰ τὸ 6' ἐξάμηνο τοῦ 1232 ἢ καὶ τὸ ἐπόμενο α' ἐξάμηνο τοῦ 1233.

β) Στὴ δευτέρῃ περίπτωσι ὁ μόνος ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ μοναχὸς Κλήμης ὁ Μονομάχος. Τὸ αἰνιγματικὸ αὐτὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ὁ Κ. Λαμπρόπουλος περιλαμβάνει ἀνάμεσα στοὺς ἀξιωματούχους τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου<sup>168</sup> καὶ ὁ Εὐάγγελος Χρυσὸς μᾶς δίδει

164. Ὁ.π., στίχ. 14-15.

165. Ὁ.π., στίχ. 21-25.

166. Γιὰ τοὺς δύο ἀδελφούς, ἀνεψιοὺς τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαήλ Χωνιάτη, βλ. σχετικὰ προσωπογραφικὰ στὸ βιβλίον τῆς Φωτεινῆς Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαήλ Χωνιάτης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του. Τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν* [Πονήματα. Συμβολές στὴν ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας, 2], Ἀθήναι, 1999, σσ. 133-36 καὶ *passim*.

167. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 239, ἀριθ. 112, 6'. Πρβλ. καὶ Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 89 καὶ σημ. 226, σ. 159 καὶ σημ. 244, σ. 198, 204-205, 232.

168. Γιὰ τὸ πρόσωπο βλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 78-79, 149, 150, 238, 246. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Ἡ χρονολόγησις», σσ. 153, 156-57.

τὸ πλαίσιο τῆς δράσης του,<sup>169</sup> πρωτοεμφανίζεται στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀποκαύκου σὲ «πιττάκιον ἀποσταλὲν παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἐκείνου Χιμάρας κῦρ Γεωργίου πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννην, ὅτε καὶ νοσήσας καὶ θανὼν ἤδη κατέκειτο νεκρὸς ἐπὶ ἡμέρας πέντε καὶ ἴσαις νυξὶ καὶ ἀνεβίω πάλιν».<sup>170</sup> Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, σχολιάζοντας τὸ περιεχόμενο ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἐπιστροφῆς μιᾶς σέλλας ἀλόγου, ἀναπλάθει τὴν ἱστορία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος ζήτησε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Βονίτσης νὰ τοῦ ἐπιστρέψει τὸ ἄλογο ποῦ τοῦ δάνεισε «σελλοχαλινωμένον». Ἐκεῖνος ὅμως ἔδωσε τὴ σέλλα στὸν ἐπίσκοπο Χιμάρας καὶ ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀπόκαυκος μὲ ἐπιστολὴ του τὴ ζητᾶ στὶς ἀρχές Δεκεμβρίου τοῦ 1222.<sup>171</sup> Ἐπεταὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Χιμάρας στὴν ὁποία γράφει: «ἐξάπέστειλα τὰ ἄλογά μου καὶ τοὺς ἀνθρώπους μου καὶ αὐτὴν τὴν σέλλαν εἰς τὴν Βρανίγοβαν, εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ καλοῦ Μονομάχου».<sup>172</sup> Ὁ μοναχὸς Κλήμης ὁ Μονομάχος ἐπανεμφανίζεται στὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ χειρογράφου Cromwell 11, ποῦ χρονολογεῖται ἀπὸ τὶς 13 Φεβρουαρίου 1225: «αὐθεντεύοντος δὲ τοῦ Θεο(δω)ρου τοῦ Δούκα ἐπικούρου διάγοντος ἐν τῇ Ἄρτ(η)... Κλήμη (μον)αχ(οῦ) τοῦ μονομάχου».<sup>173</sup> Ὁ Εὐάγγελος Χρυσὸς ἔχει ἐπισημάνει «ὅτι ὅσο ὁ Θεόδωρος Δούκας ἔμενε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ κυβερνοῦσε τὸ κράτος του ἀπὸ ἐκεῖ, στὴν Ἄρτα ἀσκούσε κάποιον ρόλο ἐκπροσώπου-ἀναπληρωτῆ ὁ μοναχὸς Κλήμης ὁ Μονομάχος».<sup>174</sup>

Ἡ σχέση τοῦ μοναχοῦ Κλήμεντα τοῦ Μονομάχου μὲ τὸν Ἀπόκαυκο εἶναι ἐπίσης γνωστὴ ἀπὸ δύο-τρεῖς καθοριστικὲς μαρτυρίες μέσα στὴν ἐπιστολογραφία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου,<sup>175</sup> ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἓνα ἀκόμη ἀποκλειστικὸ γράμμα ποῦ ἀπευθύνει σ' αὐτὸν ὁ λόγιος ἱεράρχης.<sup>176</sup> Ὁ Μονομάχος τρέφει βαθὺ σεβασμὸ πρὸς τὸν Ἀπόκαυκο καὶ ἐκεῖνος εὐγνωμοσύνη, γιατί ὅταν ὁ Ἰωάννης βρισκόταν στὴν Ἄρτα, ὕστερα ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Ἄρτας (τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1227) ἀρρώστησε καὶ ἔμεινε κατάκοιτος στὴ μονὴ τῆς Περιδλέπτου ἕως τὶς 13 Μαρτίου· καὶ στὴν ἀρρώστια του αὐτὴ «ἀντιλήπτωρ» (αὐτὸς ποῦ τὸν φρόντισε) ἦταν ὁ Κλήμης.<sup>177</sup> Αὐτὴ τὴ βοήθεια ποῦ προσέφερε ὁ Κλήμης ὁ Μονομάχος ὁ Ἀπόκαυκος δὲν τὴν ξεχνᾶ: τὴν ἀναφέρει σὲ ἐπιστολὴ του<sup>178</sup> (μετὰ τὴν 13η Μαρτίου 1227)<sup>179</sup> «πρὸς τὴν δέσποιναν Κυράν Μαρίαν» Δούκαινα, τὴ σύζυγο τοῦ Θεοδώρου: «ζῶ καὶ αὐτὸς μέχρι τῆς τρισκαιδεκάτης τοῦ Μαρτίου ἀναμείνας ἐν τῇ Ἄρτῃ διὰ τὴν ἀρρωστίαν καὶ τὸν χειμῶνα· παρέ-

169. Εὐάγγελου Χρυσοῦ, “Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἠπειρο σὲ σημεῖωμα τοῦ κώδικα Cromwell 11”, *HX* 22 (1980), 58-65, κυρίως σσ. 59-62.

170. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σσ. 242-43, ἀριθ. 115.

171. Ὁ.π., σ. 236 (ἀριθ. 104) δ’.

172. Ὁ.π., σ. 243 (ἀριθ. 115), στίχ. 28-30.

173. Βλ. Εὐάγγελου Χρυσοῦ, “Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἠπειρο”, σ. 59.

174. Ὁ.π., σσ. 60-61.

175. Βλ. σημ. 168 ἐδῶ. Πρβλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 237.

176. N.A. Bees, “Unedierte”, σσ. 155-56, ἀριθ. 106.

177. Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σσ. 153-54.

178. V.Vasilievskij, “Epirotica Saeculi XIII”, σ. 282, ἀριθ. 21· Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanae*, σσ. 278-79, ἀριθ. 16.

179. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 238. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σ. 156.

μεινα δὲ τὸν τοσοῦτον καιρὸν πάντοθεν ἀπαράκλητος, ἀπὸ μόνης δὲ τῆς βασιλείας σου διὰ τῶν προσκυνητῶν γραμμάτων σου καὶ τοῦ καλοῦ Μονομάχου παρακληθεῖς· οὗτος γὰρ πάσης ἐγένετό μοι παρηγορίας καὶ παρακλήσεως αἴτιος ψωμίζων, ποτίζων καὶ πάντων παρηγορούμενος, ἄλλον δὲ τίνα παρακαλοῦντα εὗρον οὔτε συλλυπούμενον...»<sup>180</sup> τὴν ἀναφέρει ἐπίσης σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνο Μεσοποταμίτη τὴν ἴδια ἐποχή:<sup>181</sup> «ἐμέ, πανάγιε δέσποτα, ἐπὶ τοσοῦτον αἰ ἀρρώστιαι κατεδαπάνησαν, ὡς ὀλίγου δεῖν ἐν Ἄρτῃ γενόμενος ταῖς χερσὶν ἐναποψῦξαι τοῦ Μονομάχου».<sup>182</sup> Ἡ φράση «λίγο ἔλειψε νὰ μείνω στὰ χέρια τοῦ Κλήμεντα Μονομάχου»,<sup>183</sup> φράση δραματική, ὑποδηλώνει τὸ κλίμα τῶν δυσκολιῶν πὺ ἀντιμετώπισε ὁ Ἀπόκαυκος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῆς συμπαράστασης τοῦ Μονομάχου. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ Ἀπόκαυκου (Φεβρουάριος - 13 Μαρτίου 1227)<sup>184</sup> στὴ μονὴ τῆς Περιβλέπτου τῆς Ἄρτας ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ἔλαβε μέρος σὲ κάποια διαδικασία ἀκροάσεων «πολλῶν ἐκ διαφόρων χωρῶν συνηγμένων καὶ προτεινομένων αἰτήματά τίνα πρὸς τὸν πανυπερεντιμότατον ἐν μοναχοῖς κῦρ Κλήμεντα τὸν Μονομάχον»,<sup>185</sup> γεγονός πὺ ἐπιβεβαιώνει τὸν σημαίνοντα ρόλο τοῦ Κλήμεντα στὰ πολιτικὰ πράγματα τοῦ «Δεσποτάτου» μὲ ἐπίκεντρο τὴν πόλη Ἄρτα.

Παρακολουθώντας, συνεπῶς, τίς φιλικές σχέσεις τοῦ Ἀποκαύκου μὲ τὸν Κλήμεντα τὸν Μονομάχο παρατηροῦμε ὅτι ἓνα κείμενο τοῦ πρώτου πὺ συνδέει καλύτερα τὸ πρόσωπο τοῦ δευτέρου εἶναι μιὰ ἐπιστολή μὲ τὴ χρονικὴ ἔνδειξη «ἀπὸ τῆς τρίτης τοῦ ἀπριλλίου ἕως τῆς τῶν ἑορτῶν ἑορτῆς»<sup>186</sup> τοῦ 1227, στὸ ὁποῖο ἤδη ἀναφερθήκαμε.<sup>187</sup> Ἡ ἀναφορά στὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Ἀποκαύκου «καὶ διεδέξατο τὴν ἀπὸ τοῦ Καλλίστου Μονομάχου παρηγορίαν ἢ ἀπὸ τῆς γραφῆς σου παράκλησις»,<sup>188</sup> καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ φράση «ἐπὶ δὲ τὰς ἐμάς πρὸς τὸν δεσπότην τὸν Μονομάχον εὐχαριστίας πρόσθεσ καὶ σὺ τὰ εὐχάριστα· πολυτρόπως γὰρ καὶ ἐθεράπευσεν ἡμᾶς καὶ ἐδεξιῶσατο»<sup>189</sup> δὲν εἶναι τυχαῖες ἀναφορές. Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων πρὸς τὸν ὁποῖο γνωστοποιοῦνται πρέπει νὰ γνωρίζει ὅτι ὁ «καλὸς Μονομάχος» περιποιήθηκε τὸν Ἀπόκαυκο στὴν ἀρρώστια του καὶ τὸ κυριότερο διὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου διαβιβάζει τὰ χαιρετίσματα καὶ τίς εὐχαριστίες του πρὸς τὸν ἀντιλήπτορά του, τὸν Κλήμη Μονομάχο. Εἶναι τυχαία αὐτὴ ἡ διασύνδεση; Ἔχω τὴ γνώμη πὺς ὄχι. Καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα πρέ-

180. V. Vasilievskij, "Epitorica saeculi XIII", σ. 282, ἀριθ. 21, στίχ. 19-25 [=A. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanae*, σ. 278 (ἀριθ. 16), στίχ. 23-29].

181. N.A. Bees, "Unedierte", σσ. 132-33, ἀριθ. 73.

182. Ὁ.π., σ. 132 (ἀριθ. 73), στίχ. 2-3.

183. Πρβλ. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ χρονολόγηση", σ. 156, ἀριθ. 20.

184. Εὐαγγέλου Χρυσοῦ, "Ἱστορικά στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἠπειρο", σ. 61. Πρβλ. Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ χρονολόγηση", σσ. 153-54.

185. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 84, ἀριθ. 25, στίχ. 4-6.

186. Ὁ.π., σ. 158, ἀριθ. 109, στίχ. 5.

187. Βλ. παραπάνω, σ. 138.

188. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 158, ἀριθ. 209, στίχ. 2-3.

189. Ὁ.π., στίχ. 11-13.

πει να δούμε το τελευταίο κείμενο που θα μας απασχολήσει εδώ για το συγκεκριμένο πρόβλημα γύρω από την ταύτιση των προσώπων· είναι η επιστολή «τῷ πανυπερεντιμοτάτῳ δεσπότη μου καὶ κατὰ θεὸν ἀγαπητῷ ἀδελφῷ κὺρ Κλήμεντι τῷ Μονομάχῳ, ὁ Ναυπάκτου Ἰωάννης». <sup>190</sup> Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ Ἀπόκαυκος ἐκμυστηρεύεται στὸν Μονομάχο ἓνα παράξενο γεγονός που τοῦ συνέβη σὲ μιὰ ἐποχὴ που ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τῶν Ἰωαννίνων ἦταν κενός· ἓνας ἀρχιμανδρίτης που εἶχε τοποθετηθεῖ ὡς τοποτηρητὴς στὴ χηρεύουσα ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς τὸν ἐπισκέφτηκε στὴ Ναύπακτο καὶ ἀπαιτοῦσε νὰ χειροτονηθεῖ ὁ ἴδιος κανονικὸς ἐπίσκοπος, <sup>191</sup> χωρὶς ἀπόφαση συνόδου καὶ παρουσία ἄλλων ἐπισκόπων τῆς ἐκκλησίας Ναυπάκτου. Ἡ ἀνάπλαση στὴ μνήμη τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ ἄσχετου μοναχοῦ δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ κάνει τὰ χεῖλη τοῦ φίλου του μόνο νὰ γελάσουν, σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμή ἴσως που αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη («ἐλάσαντί μοι πρὸς γῆρας καὶ θανάτου γενομένῳ ἀπάρτι ἐγγύς») <sup>192</sup> νὰ ἐξομολογηθεῖ κάτι που συνέβη σ' αὐτὸν ὡς παράξενο γεγονός μὲ πρωταγωνιστὴ ἓναν ἀμόρφωτο ἀρχιμανδρίτη, ἀλλὰ νὰ τοῦ ξαναφέρει στὴ μνήμη τὴν ἐποχὴ τῆς χηρείας τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ τίς διεργασίες που ὀδήγησαν, πιθανότατα, στὴν τελικὴ ἐπιλογή τοῦ ἀδελφοῦ του Κλήμη Μονομάχου ὡς ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, καὶ νὰ ὑποδηλώσει τὴ συνεκτικὴ σχέση καὶ τῶν τριῶν προσώπων σὲ μιὰ ἐποχὴ που ὁ ἓνας, ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ξαναθυμίζει κοινὲς ἐμπειρίες καὶ μνήμες, τονίζοντας τὴ διακριτικὴ ἐπίδραση τοῦ ἀποστολέα πρὸς τὸν ἀποδέκτη.

Ξαναγυρίζοντας στὸ σημεῖο αὐτὸ στὸ κείμενο τοῦ ἀνώνυμου ἀποδέκτη τῆς παραμυθητικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ τεθνεῶτος ἐπισκόπου <sup>193</sup> θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε πιὸ καθαρὰ στὴν ταύτιση τοῦ προσώπου τὸν γνωστὸ μας πιά Κλήμεντα Μονομάχο. Ἡ ταύτιση αὐτὴ ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε στὴ συνέχεια τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Τὰ γραφόμενα τοῦ Ἀποκαύκου στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς προσδίδουν μιὰν ἄλλη διάσταση στὰ σχέδια καὶ τίς ὀριστικὲς ἀποφάσεις τοῦ «ποτέ Ναυπάκτου». Τώρα ὁ μόνος ἄνθρωπος που ἀπομένει γιὰ παρηγοριὰ εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Μονομάχος στὴν Ἄρτα, πόλη στὴν ὁποία ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, ὅπως εἶδαμε στὴν τελευταία του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ζῶντα τότε ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, βρέθηκε καὶ ἐξακολούθησε νὰ βρίσκεται ταλαιπωρημένος ἀπὸ τίς ἀρρώστιες του, τὰ γερατεῖα καὶ τὴν ἐγκατάλειψη. Σ' ἓνα πρόσωπο τῆς Ἄρτας, τὸν Κλήμη Μονομάχο, στηρίζει καὶ πάλι τίς ἐλπίδες του μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μόνου ἀνθρώπου που πίστεψε ὡς τὸ τέλος ὡς συμπαραστάτη του. Στὸν Μονομάχο ἀπευθύνεται πιά ἐκφράζοντας τὴν τελευταία του ἐπιθυμία: «Ἐγὼ δὲ πλείσταις ταῖς ἀσθενείαις κατατρυχόμενος ἐκδέχομαι καιρὸν εὐθετον πρὸς εὐτυχίαν τῆς σῆς ἀντιλήψεως ἐπιτήδειον, ὃν καὶ δοθῆναί μοι πρὸ τοῦ ἀποθανεῖν με ἐπεύχομαι· ἐντυχῶν σοι δὲ καὶ προσκυ-

190. "Ο.π., σσ. 155-56, ἀριθ. 106.

191. Ἐ. Βέη-Σεφερλή, "Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 237, ἀριθ. 106. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σσ. 150.

192. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 155, ἀρ. 106, στίχ. 3.

193. "Ο.π., σσ. 147-48, ἀριθ. 95.

νήσας καὶ τῶν ἀπὸ σοῦ ἐμφορηθεῖς ἀγαθῶν, προσλαλιῶν καὶ προσρήσεων, οὕτως ἐπὶ τὴν πνευματικὴν γειναμένην τοῦ Στειρίου μονὴν ἀφίξομαι, τὸν χοῦν ἐκέισε τῷ χοῖ ἀποδώσων». <sup>194</sup>

Ὁ ἀνήμπορος γέροντας μοναχὸς πρῶην Ναυπάκτου αἰσθάνεται ὅτι πλέον ὁ χῶρος τῆς Ἡπείρου δὲν τὸν βολεῖει. Ἡ ἀπόφασί του νὰ ἀναχωρήσει ἔχει ληφθεῖ. Ἡ συγκέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὴν τύχη τῶν πραγμάτων τῆς μητρόπολης Ναυπάκτου καὶ τοῦ ὑπολοίπου χρόνου τῆς ζωῆς του μετατοπίζεται νοτιότερα. Ἄλλοτε εἶχε συγκατανεύσει στὴν ἐκλογή τοῦ διαδόχου του στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, τοῦ Νικήτα, πρὸς τὸν ὁποῖο εἶχε γράψει «σύ μοι φῶς ὀφθαλμῶν, σὺ φιλίας ἀκρότης, σὲ προτιμῶμαι πολλῶν». <sup>195</sup> Ἡ προτίμησή του ἐκείνη ἔμελλε νὰ πραγματοποιηθεῖ, δὲν πραγματοποιιήθηκε ὅμως ἡ δεύτερη ἐπιλογή του μπροστὰ στὴ διπλὴ ἀτυχία τοῦ θανάτου καὶ τοῦ διαδόχου του Νικήτα Χωνιάτη καὶ τοῦ προορισμένου γιὰ τὴν κενὴ θέση στὴ μητρόπολη Ναυπάκτου φίλου του, ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Δὲν ἀπέμεινε πλέον στὸν ἴδιο παρὰ ὁ τελικὸς στόχος του νὰ κινηθεῖ «ἰθύνας τὸ τόξον κατὰ σκοποῦ», <sup>196</sup> τοῦ τελευταίου στόχου τῆς ζωῆς του: ν' ἀφήσει τὴν στερνὴ του πνοὴ στὴ Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἦταν λατινοκρατούμενη. <sup>197</sup>

Ἐπισκοπῶντας τὴ διαδρομὴ πού ἐπιχειρήσαμε πάνω στὰ χνάρια τῆς πορείας τοῦ Ἀποκαύκου ἀπὸ τὴν ἀπόφασί του (Μαΐος-ἀρχές καλοκαιριοῦ τοῦ 1232) νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸν μητροπολιτικὸ του θρόνο, νὰ ἀποσυρθεῖ στὴ μονὴ Κοζύλης, (φθινόπωρο 1232-χειμῶνας 1233), νὰ μετακινηθεῖ στὴν Ἄρτα (1233/1234) καὶ νὰ σχεδιάσει τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάστασή του στὴ Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ τῆς Φωκίδος, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀντίσταση τοῦ «ποτὲ μητροπολίτη Ναυπάκτου» τοῦ προσέδιδε ἀξιοθαύμαστη δύναμη βιολογικῆς ἀντοχῆς, ἀνασταίνοντάς τον ἀπὸ τὴν καταβολὴ πού τοῦ ἐπέφεραν οἱ ἀσθένειες καὶ ξαναγαρίζοντάς τον πολλὰς φορές ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Ἄδη στὸν κόσμον τῶν ζωντανῶν. Ὁ λόγιος «ποῦ ἀνήκει εἰς τὰς συμπαθεστέρας μορφὰς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ», <sup>198</sup> ἀφοῦ γνώρισε πολυκύμονα βίον, ἀπῆλαυσε τὸ προνόμιο νὰ ζήσει ὡς τὰ βαθιά του γεράματα καὶ νὰ διώσει γεγονότα στὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος δὲν θέλησε ποτὲ νὰ μείνει ἀμέτοχος, ὅσο κι ἂν ἡ τραγικὴ μοῖρα τοῦ

194. Ὁ.π., σ. 148 (ἀριθ. 95) στίχ. 34-39. Βλ. καὶ Νίκου Α. Βέη (Bees), «Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα τῆς Παναγίας τῆς Ναυπακτιωτίσσης, ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ ὁ Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος», *BNJ* 11 (1935), 190-91, Ν.Β. Τωμαδάκη, *Οἱ λόγοι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου*, σ. 33.

195. Ε. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 239, ἀριθ. 112 β', στίχ. 6.

196. Ὁ.π., στίχ. 3.

197. Βλ. Εὐσταθίου Γ. Στίκα, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 65), Ἀθῆναι, 1970, σσ. 20, 36-37.

198. Βλ. Ν.Α. Βέης, «Τὰ Πασχαλινὰ αὐγά. Τὰ αὐγά τοῦ Πάσχα καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος», *Ἐφημ. Νέος Κόσμος*, ἔτος Β', φ. 668 (28 Ἀπριλίου 1935· πρὸς Τρ. Μανιάτη-Κοκκίνη, «Μαρτυρία Ἰωάννου Ναυπάκτου τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ τὴν κοινωμία τοῦ ιγ' αἰῶνα. Δύο ὑποθέσεις φόνου», *Πρακτικὰ Α' Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Διτωλοακαρνανίας* (Ἀργίνο, 21-22-23 Ὀκτωβρίου 1990), ἔκδοσι 1991, σσ. (290-296) 297 καὶ σημ. 1.

επιφύλασσε ανεπάντεχες εκπλήξεις. Γιατί ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού λάτρευε τὸν ἄνθρωπο,<sup>199</sup> τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση. Πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1235, ὅπως σωστά παρατήρησεν ὁ V. Laurent<sup>200</sup> καὶ δὲν ὑποπτευόταν ὁ Ν. Βέης,<sup>201</sup> χωρὶς ὡστόσο νὰ γνωρίζουμε ἂν ἀπὸ τὴν Ἄρτα κατάφερε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ μεταβῆ καὶ νὰ ταφεῖ στὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτη. Ἄν ὁ Κλήμης ὁ Μονομάχος δὲν μπόρεσε νὰ τὸν βοηθήσῃ σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἐπίγειο ταξίδι, τότε σίγουρα ὁ Ἀπόκαυκος θὰ ἔσβησε στὴν Ἄρτα, τὸν τελευταῖο σταθμὸ ἀπ' ὅπου χάνουμε τὰ ἴχνη του.

199. Βλ. Σπ. Ν. Τρωϊάνου, *Οἱ πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, εἰσαγωγικὸ βοήθημα*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ, 1986, σ. 171: «ἀποφάσεις < τοῦ Ἀποκαύκου > πού μαρτυροῦν ἐπιείκεια». Πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Οἱ λόγοι διαζυγίου στὸ νομολογιακὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου», *Πρακτικὰ Α' Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Λίτωλοακαρνανίας*, ὅ.π., σσ. (273-290) 290.

200. Βλ. V. Laurent, *Les regestes*, τόμ. I, τευχ. IV, Paris, 1971, σ. 92: «La mort d'Apokaukos antérieure au mois d'avril 1235 (ἐκείνος μητροπολίτης: Rhalli-Potli, V, 1067), dut donc survenir en 1233 ou 1234». Ἡ μνεία στὸ κείμενο τοῦ ἐγγράφου δηλώνει ὅτι τὸ γεγονός δὲν ἀπεῖχε πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς σύνταξής του.

201. Ν. Α. Βέης, «Λέων-Μανουὴλ Μακρός», σ. 139 σημ. 1: «Καὶ ὁ μὲν Ναυπάκτου Ἰωάννης, ὁ μνημονεύμενος ἐν τῷ σημειώματι τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Β' ἀπὸ τοῦ ἔτους 1235, εἶναι προφανῶς ὁ Ἀπόκαυκος».

BASILE KATSAROS

JEAN APOKAUKOS ET SA RELATION AVEC L'ÉVÊCHÉ D'IOANNINA  
PENDANT LES DERNIÈRES ANNÉES DE SA VIE

RÉSUMÉ

L'AUTEUR ESSAIE de démêler ici les problèmes qui se rapportent aux dernières années de la vie du métropolitain de Naupaktos Jean Apokaukos (1227-1234/35). L'un de ces problèmes est la détermination du temps pendant lequel Apokaukos avait quitté le siège métropolitain. Cet événement a eu lieu, d'après l'auteur, après le Mai de 1232. Le second problème est l'identification du lieu de mort d'Apokaukos. L'auteur croit qu'Apokaukos s'est déplacé du couvent de Kozyli à la ville d'Arta. Finalement, la conclusion que c'est le moine Clément le Monomaque qui est le receveur d'une lettre acéphale d'Apokaukos nous guide à la solution d'un grand nombre de problèmes pour ce qui regarde les dernières années de la vie d'Apokaukos et son rapport avec son frère Clément.

## ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ABME	Ἄρχεϊὸν τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος
AD	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
AE	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς
B	Byzantion
BF	Byzantinische Forschungen
BMGS	Byzantine and Modern Greek Studies
BNJ	Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BSI	Byzantinoslavica
BZ	Byzantische Zeitschrift
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DOP	Dumbarton Oaks Papers
ΔΙΕΕΕ	Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος
ΔΧΑΕ	Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας
EA	Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια
ΕΕΒΣ	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΕΕΦΣΠΑ	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
ΕΕΦΣΑΠΘ	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
EO	Échos d'Orient
FM	Fontes Minores
HX	Ἡπειρωτικὰ Χρονικά
HE	Ἡπειρωτικὴ Ἔστια
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
MM	F. Miklosich - J. Müllert, <i>Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana</i> , I-VI, Βιέννη, 1860-1890
NE	Νέος Ἑλληνομνήμων
ODB	Oxford Dictionary of Byzantium
PG	Patrologia Graeca
PL	Patrologia Latina
PLP	Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit
REB	Revue des Études Byzantines
TIB	Tabula Imperii Byzantini
TM	Travaux et Mémoires
VR	Variorum Rcprints
VV	Vizantijskij Vremmenik
ZRVI	Zbornik Radova Vizantinoloskogo Instituta

UNIVERSITY OF IOANNINA  
SCHOOL OF PHILOSOPHY  
INTERDISCIPLINARY POSTGRADUATE  
PROGRAMME IN MEDIAEVAL STUDIES

---

SYMPOSIA SERIES 1

# MEDIAEVAL EPIROS

PROCEEDINGS OF A SYMPOSIUM

OFFPRINT

IOANNINA 2001